

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

IX. füzet.

Minő fajúak a japánok (nipponiak)?

(Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egylet oct. 13. szakosztályi ülésén.)

Hogy nem-nyelvész barátaim által föltett eme kérdésnek nyilvános tárgyalására éppen akkor vállalkoztam, midőn a világ tekintete az elbizakodott Goliáthnak iszonyú nagy testén győztesen tapodó kis Dávidra van fordítva, meglehet a rossz akarat ebben *sikerimádást* fog látni. Minthogy azonban én már régebbi nyelvészeti dolgozataimban a távoli szigetország Bors-szem Jankóit olyan fajúaknak hirdettem, a minőnek utóbbi tüzetesebb tanulmányom is mutatja: azért, azt hiszem, senki sem mondhatja rólam elfogulatlanul azt, hogy én is úgy teszek, mint tett a beirutiak elbeszélése szerint a damaszkusi mészárlás alkalmával az odaváló héberség, midőn sietett a keresztyének gyilkolásában izzadó mohamedánokat az utcán hűsítő italokkal megvendégetni s *Aferin* (bravo!) kiáltással üdvözölni a derekasan végzett munkáért.

S attól sem félhetek, hogy a berlini lapok jogosan ismételni fogják azon gúnyos megjegyzést, a melylyel évek előtt kísérték némely magyar lapok a fölötti újongását, hogy a németiség bölcsészeti versenyében bizonyos Kovács nevű megyei írnoknak, tehát magyar embernek vindikálták a győzelmet.

Beirut városában nyomta egy német ismerősünk eme berlini lapot a kezembe, hogy olvassam el minő tóllakkal szeret nemzetünk pompázní. Elolvastam a visszakövetelt amphibium kitéréségek listáját azon megjegyzéssel: »nem mind arany, a mi fénylik.«

Ha eme régebbi dolgozataimban a negyven (40) milliót számláló szigetlakókról tüzetesebben beszéltem volna s ha az azokban foglalt nézetemnek szélesebb körben ismeretes voltát biztosan föltelezhettem volna: úgy minden sürgetésre sem vállalkozom vala arra, hogy ismert dolgot ismételjek csupán azért, mert a fehér mezőben piros napot hordó zászlót a győzelem szele lobogtatja.

Már egyetemi székfoglalómban, elészámlálva a velünk egyfajú

népek lakhelyét, említettem, hogy a *turáni* (szkytha, ural-altaji) nyelvcsalád legkeletibb ága (a japáni nyelv) addig terjed, a meddig a négy fő- és több apró szigetből álló (382 és fél ezer □ km. területű) Japánország terjed.

E szigetország legáltalánosabb neve a *Japán* (Dsapán), *Japon* (Zsapon), két kínai szónak a rontása, a melyek *Zsi-pun* hangzásúak és »nap-tő, nap-lenék« jelentésűek, mert Kelet-Kinára nézve a nap csakugyan eme szigetek felől látszik fölkelni. Maguk a szigetlakók eme két kínai szónak *Nippon* vagy *Ni-hon* kiejtést adtak s így a japáni magát *Nippon no hito* (v. *N. fito*) »nipponi ficzkó«-nak mondja, mert a nipponi *hito*, *fito* (ember) szónak társa, az én nyelvészetem szerint a székely *ficz-kó* kicsinyítő *kó* képzővel, a mely a nipponi nyelvben szintén kicsinyítő, de nem képző, hanem jelző, mint *ko-bito* (emberke).

Hogy minő alapon mondja több ethnographus a nipponi népet hol kinainak, hol malaynak, hol e kettő vegyülékének, én azt nem értem, mert már rég, hogy Boller s Edkins és más nyelvészek belátták s hirdették, hogy a nipponi nyelv a turáni családhoz tartozik; B. H. Chamberlain nipponi nyelvtudós pedig éppen fő fontosságot tulajdonít e nyelvnek a turáni (vagy ural-altaji) nyelvcsaládban.

Én életemben legelőször Szent-Pétervárott 1872-ben találkoztam nipponi emberekkel, tehát akkor, a midőn már megelőzőleg 10 hónapot töltöttem volt a nyugati mongolok közt. S minden koponyaméregetés nélkül is láttam, hogy a gömbölyű fejű, fekete hajú, napbarnította arcú, kis termetű fiatal úri emberek, a kiket a nipponi kormány tanúlni küldött volt Európába, a mongol tyust oly híven tüntették elő, mintha valódi mongolok voltak volna. S midőn később L. Rosny kis nipponi nyelvtanát áttanulmányoztam, világos volt előttem, hogy a nipponi nyelv a miénkkel egy természetű. Ezért érthetni boszankodásom, midőn Mongolországból hazatérve megboldogult Fogarasy János maecenásom által arról értesültem, hogy távollétem alatt s talán éppen a bécsi világiállításkor a nipponiak hivatalosan kérdést intéztek a M. Akadémia nyelvészeti osztályához: »ha igaz-e, hogy a nipponi nyelv a magyar nyelv rokona, a mint több európai nyelvész mondja?« s hogy a M. Akadémia két fő fiannistája H. P. és B. J. sietett a kérdésre kereken tagadólag vála-

szolni. Persze hogyan is válaszolhattak volna másként, mikor a finn-yugra varázskőr már meg volt húzva!

Másodszor 1878-ban találkoztam *Shang-hai* városában, már nem nipponi férfiakkal, hanem nipponi nőkkel, a kiket, úgy látszik, a mostoha sors kényszerített elhagyni a bőség szigetét (*Akitsu-shima*), a mint Nippon egyik régi neve hangzik. S ezen nem ütközhetni meg, mert Nippon népessége csaknem oly tömött, mint Angliáé s így a szegényebb sorsú nők elhagyják a hazát és szolgálnak a kínai partokon lakó európai családoknál vagy többen összefogva theaházat és kisebbszerű éttermeket tartanak ugyancsak a kínai parti városokban. Hogy bizonyos nem turáni, tehát sokak szerint szellemesebb fajú emberek által árúltatnák magukat, mint a székely leányok Stambulban és Alexandriában, arról nincs tudomásom.

Ilyen theaházban hallottam az első nipponi dalt, a melynek rithmusa és dallama egészen azonosnak jött az én hallásom után egyik népdalunkkal, a mely így kezdődik:

Van neki van
Karika gyűrűje,
Barna szeretője.

Dso naku dso
Yokohama
Nagasaki hai!

A nő sír utánnad
Ó Yokohama
és Nagasaki városok.

Ha élne Kreitner Gusztáv útitársunk, bizonyíthatná, mennyire meglepett engem e nipponi népdalocska és a nipponi nők erősítése, hogy én bizonyosan sokáig éltem az ő hazájukban, mert különben hogyan tudhatnám én az asztalukon volt latin betűs nipponi könyvet olyan jó kiejtéssel olvasni. Minthogy az én fejem akkor tele volt a dél-indiai turáni népek különféle írásával s a kínai fogalomjegyek betanulásával, legkisebb gondot sem fordíthattam az illedelmesen kedves nipponi nők nemzeti nyelvére. Nem lévén festői tehetségem, nem is kísérlem meg a nipponi nők rajzát, hanem útalom

a kíváncsiakat itten lakó, sokat útazott honfitársunk: Vadóna János szép gyűjteményére, a hol kétszáz nipponi nő színes fényképén tanulmányozhatni a nipponi női arczot.

Ha akkor tudom vala, hogy a turánság második fő dokumentumát birjuk a nipponi nyelvben s hogy ennek igazi turáni jellegét és szókincsét főkép a nők őrizték meg éppen úgy Nipponban, mint Koreában a férfiak által üzött kinaisitástól, bizony nem mulasztottam volna el megdícsérni őket és buzdítani a nemzeti nyelv megőrzésének fontosságára, különösen mikor az szebb hangzású és határozottabb, mint a tudósok által dédelgetett idegen. Szívökre kötöttem volna, hogy »nyelvében él a nemzet« s hogy nemük elnyomása s lealacsonyítása egykorú a kínai nép és nyelv utánzásával.

Midőn a nipponi nép, a legenda szerint, hajóval az égből leszállt, azaz Korea hegyeit elhagyva az ázsiai continensről a *Tsushima* tengersizorokon át a hasonló nevű szigetekre s onnan a nipponi szigetországba hajózott, hogy ott új hazát foglaljon, bizonyosan nem birt semmiféle írással, mert különben nem lett volna szükséges, hogy a ker. időszámítás 286-ik évében *Ójin* (Ódsin) nipponi császár udvarába jött koreai királyfi legyen az első kínai írás és nyelv tanítója s hogy jóval később a kínai írásból egy nehéz és határozatlan szótag írást alkossanak.

A nipponi nyelv és köznép mivelődhetése tekintetéből szerencsés gondolatnak tartható, hogy a latin betűket használó *Romajikwa* társaság igyekszik a kínai nyűgöt félretenni.

Arra nézve, hogy a nipponi nép mikor hagyta el előbbi hazáját, *Koreát*, a mely név egyenesen a nipponi nyelv sajátja, egyik koreai nyelvtanírónak, J. Scottnak azon közlése nyűjtana némi tájékoztatást, hogy Korea mai népe a ker. időszámítás előtt 1122-ik évben kezdett megismerkedni a kínai irodalommal és műveltséggel. Tehát ama kort megelőzőleg jóval odahagyta volna a nipponi nép nagy zöme a félszigetet és pedig szerző szerint, szoríttatva vagy fűzetve a *Sungari* nevű mandsuországi folyó felsővidékéről délre nyomuló igen régi múltú koreai nép által. Ugyanezen szerző a mai koreai népben egy magasabb termetű s kevésbé mongolos arczú, tehát inkább egy mandsu külseű és egy kis termetű, mongolos arczú nipponi habitusu elemet különböztet meg s ebből következ-

teti, hogy az éjszokról jövő koreai nép mint hódító tolta ki az ott elszórva élt kis természetű nipponi nép nagy részét, míg a hátramaradt kisebb részt nyelvileg magába olvasztotta.

Azonban szerzőnek állítása s következtetése nem valószínű, még ha a fönti évszámot kínai írott forrás után közli is, mert e szerint a koreai nép csaknem 3 ezer év óta volna kínai befolyás alatt a nélkül, hogy a koreai nyelv turáni szerkezete egy cseppet is szenvedett volna; továbbá a koreai nyelvnek szorosabb rokonságot kellene hogy mutasson a mandsu nyelvághoz, pedig ezt mondani nem lehet. A mai nyelvészeti fölfogás szerint a számnevek, mint igen könnyen kölcsönözhető szókincs, a rokonság megállapításnál csak másodfokú szerepűek, de még sem csupa véletlenség, hogy a legtöbb turáni nyelvágban azonos számnév a *négy* (néd), a koreaiiban *neit*, *nét* és nem *duin*, mint a mandsu nyelvben. Az sem véletlenség, hogy a *nap* (dies) szó a koreaiiban azonos a Comorin fokához közel lakó tanulok *nál* szavával, és a magyar *nyár* szónak csaknem egyedüli társa a koreai *nyerem*, s hogy a magyar *sav*, *saj*, *só* szónak társai csak a tanul (*savar*, *savarkkam*, *gond*, *savitál*), koreai (sokom), nipponi (*shiwo*, *shió*) nyelvekben találhatók, míg a finn-yugraság 8 nyelve közül csak a vogulban van még *csakh* alakban.

Az sem valószínű, hogy a nipponi nép maradványával együtt is annyi századok után is csak 10 milliót tevő koreai nép, mint hódító űzte volna ki a ma 40 milliót számláló nipponi népet. Mert azt mondani, hogy a bevándorló nipponi nép az Aino-féle őslakókkal vegyülve szaporodott annyira, nyelvészeti okoknál fogva nem lehet. Nyelvészeti okok miatt nem hihetni azt sem, hogy a nipponi nép oly mesés korban vált volna el a többi turáni ágaktól s hogy a szigetországban ezer évnél tovább államot alkotott volna írás és minden műveltség nélkül. Mert ha a nipponi nyelv, mint valóságos vad törzsek nyelve, oly korán vált volna ki, hogyan mutathatna az alaktanilag és szótárilag oly meglepő egyezést a többi turáni nyelvágakkal s főkép a magyar és dél-indiai tanul ággal, a mint azt már rég bizonyította Edkins híres sinologus is.

Több mint 800 (nyolczszáz) magyar alapszónak társait tudom kimutatni a nipponi nyelvben, de mivel ezt egy külön munkában fogom közzé tenni, a főbb turáni nyelvek ragaival és képzőjével

együtt: azért ezúttal nem kívánom az igen tisztelt hallgatóságot hosszas nyelvészkedéssel untatni.

Csak azt említem meg, hogy a nipponi nyelv több névragai csaknem azonosak a magyar nyelvével, mint: **de, te** (helyrag magy. **t, at, et**) **e, ye** (székely mutativus *é*) **i, na, no** (helyrag magy. *n, on, ön*), **ni** (irány rag, magy. *ni, nozoku-ni, néz-ni, utsu-ni, üt-ni*), **ra** (helyrag, magy. *ra, re*), **tsu** (magy. *os, ös*), **ni-te**, (székely *ni-tt* pap-ni-tt van.) Hogy több, szlávnak hitt magyar szónak a társa s több nem elemezhető szónoknak gyöke és alkotó részei csak a nipponi nyelvben láthatók. Például a magyar *bába* (vas orrú bába, nipponi *baba*, öreg asszony, nagymama), *méz* (nip. *mitsu*, a melyet a szláv *med, miód* rontásának tartanak; *tata, tatus* (nip. *tata, toto, tete*), a mely még a latin nyelvbe is átment valamelyik turáni nyelvből; *csecs*, (nip. *chichi* = *csicsi*, koreai *csiet* = tej és csecs), a mely a finnisták szerint a vogul *šäk* (csecs) és finn *säkä* (szügy) szók rontása. Az annyiféleképen csúrt csavart régi *ochszin* (ma *asszony*) szó társa a megtisztelő nipponi *okkasan* (anya, mama); *nyereg* (nip. *norikura*) ez a finnisták szerint a török-tatár *ejer* szó kölcsönzete. *Tenyér*, nip. *te-no-hira*, kézlap, erre rimet sehol sem találhatni a többi nyelvágakban, de még a *zsinég* szóra sem, míg a nip. nyelven *tsunag-i* (= köt, és kötő); az *ösmer* igének sincs máshol társa, mint a nip. *osowar-i* igében. A székely *szaj* (fagy, jég, *szajlik*, kezd jagedni) szót a lapp *csnoke* (fagyos, földszín) rontásának tartják, pedig a nipponi nyelvben *zai* (jég, fagy) *sae* (*szae*, fagy); székely *csucusu* (hús) a nip. *shishi* (hús, disznó), *kocsi* nip. *koshi* stb. A *mu-tat, matat, motoz* igékre sincs sehol rim a nipponi nyelven kívül, a hol *ma, me, mi, mu* »szem« jelentésű, *mi-se* = *mu-tat* és *moto-m-e* = *motoz, matat, keres* stb.

De térjünk vissza a koreai nyelvtan szerzőjéhez, a ki a félsziget lakóiban két különböző népelem vegyületét látja. Szerintem nem egészen szükséges mindjárt vegyületet keresni és látni, mert nem látunk-e elég példát, hogy ugyanazon szülőpárnak egyik gyermeke törpe, a másik meg igen is magas termetű, a nélkül, hogy az egyik vagy másik korecs volna! Hogy azonban a turáni nyelvcsalád népeinél s kivált a kevésbé kereszteződötteknél a kis termet és gömbölyű fej az általános, azt elvitatni nem lehet, akár a mai

népeket nézzük, akár a történetírókat kérdezzük. És ez természetes is, mert hol az az igazi turáni nép, a mely a körülmények engedelmével lovas nép nem volna s kivált a múltban az nem lett volna? Úgy, hogy alig lehet megmondani, ha a turánit népek azért voltak-e lökedvelők, mert rájuk, rövidlábúakra nézve, a messze vidéket közelivé csak a kitűnő ló teszi, a mint a mongol közmondás tartja; vagy azért kistermetűek, mert lóra termettek s azon nőttek föl, a mint a mongol népdal mondja. Van-e furább látvány, mint az erőssége mellett is gözsörgő öszvéren lógázó mamlasz kínai, a kiből sokszor két-három mongol is bőven kitelnék s a ki alatt a legerősebb mongol ló is nyomorékká lenne csakhamar.

Meglehet a természet a szegény ló iránti irgalomból fosztotta meg a nagy testű kinaít a lökedveléstől.

A kissé fáradságosabb nyelvtanulásnál a koponya méregetést jobban kedvelő néprajz-írók szeretik, a mint tudva van, a turáni faj típusát, a mongoléval azonosítani. Pedig ez éppen olyan eljárás, mint volna az, ha azt mondanók és hirdetőnk a tankönyvekben, hogy az indo-európai nyelvcsalád népeinek közös típusa az egyik-másik szláv-törzsnél látható *hosszú arcz, hosszú hegyes orral, üvegszínű szemmel, kenderszín hajjal, és hosszú vézna nyakkal* stb. Vagy ha a sémi-család eredeti típusául az Aden városában strucz-madár tollat áruló czinober vörös hajú héberekét mondanók, a kiknek vastag és hápa-hupás orrmány-lélével díszített arcza a szemlélőt az egyiptomi kecske típusára emlékezteti, ha ezt előbb látta, vagy megfordítva. És gondolkozóba esik, hogy a kettő közül melyik a minta s melyik az utánezat.

Az sem igaz, hogy a gyér szakál a turáni faj általános jellemzője; élettani tény, hogy a vérmes véralkatúaknál az arcz kevesebbé szőrös, fajkülönbség nélkül. A mongol és nipponi embernek részben azért van gyér-szakála, részben meg azért is, mert mind a két nemzetbeliek már századokon s talán ezredeken át gyakorolják a szakál kitépését.

A *haj egyenessége*, az igaz, csaknem általánosan jellemző s ez is a turáni népek egyik hibája, kivált a mai korban, a midőn az egyenességnél a rókák ősi erénye sokkal előnyösebb, úgy, hogy egy kis göndörhajúság a turáni népeknek sem ártana.

A kérdésre, hol volt a nipponi nemzet eredeti bölcsője, csak

azon általános választ adhatjuk, hogy ott, a hol a száz milliónál többet számláló tamul, hun-magyar, török-tatár, mongol, mandsu, koreai és a többi kisebb turáni népeké volt, t. i. az egytagú és hajlító nyelvcsaládok népeinek bölesője közelében . . .

Ezen rövid tájékoztatás után nem hagyhatom érintetlen azon kérdést, miért győztek idáig a sokkal kisebb számú, csaknem piczi természetű nipponiak a 10-szeresnél nagyobb számú és óriási természetű kínaiak ellenében? Tudom jól, sokak vélekedése az, hogy a nipponi nemzet győzelme tisztán a német hadászat győzelme. Ezek ellenében mások azt mondhatnák, hogy hátha most is az történt, a mit minden turáni fajú, sőt mások hagyománya is emleget, hogy az óriásokon a törpék sokszor diadalt arattak.

Ki nem ismeri a magyar népmese Bors-szem Jankó, Bab-szem Jankó nevű alakjait, a kik piczi természetük daczára is mindig győztesek. A mongol népmese hősei sem óriások, hanem inkább törpék, a kik az ellenfelet térdig, övig és nyakig vágják a földbe.

En részemről egyik véleményt sem tartom egészen igaznak. Az első véleményét azért nem, mert határozottan tudom, hogy a kínai óriást sem a francziák tanították úgyútni furni és fegyvert forgatni, hanem a németek. A kis természetű nipponiak pedig nemcsak a németektől tanultak, mert mint előbb említettem, a hetvenes években a nipponi nemzet fiából többen voltak tanulás végett kiküldve Orosz-, Német-, Francia- és Angolországba s ezek tanultak is, de nem úgy, mint a török és egyiptomi kormányok által kiküldött fiatal efendik. Úgy látszik, a mongol néphagyomány által a haldokló Csinggisz kán szájába adott végrendeletet, »hogy utódja igyekezzék a nem nagy tudományú mongol népet mindenképen fölvilágosítani«, a mongol és mandsu unokák helyett a nipponi uralgó teljesítette.

A mint tudva van, 1600 körül foglalta el a 4—5 milliónyi turáni fajú mandsu nép az óriási kínai birodalmat s kormányozta azt hol több, hol kevesebb erélylyel. De a mai mandsuk, a mint látszik, nem bírják többé az Aiszin Gioro mandsu népének ősi erényét. Meglehet a mandsuk előtt is gyakran ismételték az olyan lelkesítő beszédeket, mint a minővel, értesülésem szerint, a M. Akadémia egyik kitűnősége nemrég szerencsétlente a fővárost, a midőn azt bizonyítgatta, hogy a honfoglaló turáni magyar vérből a mai

nemzetben már egy csepp sincs és a hálás publikum örülten tapsolt! Nem volt senki, a ki azt kérdezte volna az akadémikus úrtól, ugyan kinek köszönhetni a magyar Akadémia lételét, ha nem turáni nemzetünk főurai lelkesülésének?! Nem kívánám, hogy a sors próbára tegye nemzetünket, mert nagy a valószínűség, hogy az akadémiai fölolvasó tapsoló hallgatóságával együtt a kínai hősök példáját találná utánozni. A mandsuk a kevés híján három százados uralkodás alatt megtanulták az udvarias alattvalóktól, hogy minden szép és jó, de legszebb az élet, kivált ha azt békében a piczi gyökű bájos lotus virágok közt élvezhetni.

A kínai emberre nézve annyira kedves az élet, hogy az élet-igytig tartó börtön-büntetés reá nézve annyi volna, mint egy élet-hosszig tartó kényelmes nyugdíj egy európai emberre nézve. Menyire más a turáni fajú nipponi ember jelleme, a ki a törvénynek halálra szóló ítéletét egész hidegvérrel önmaga hajtja végre hasának fölmetszése által s csak midőn ezt megtette, lép elé a törvény szolgálja a kinlódás megrövidítésére.

Ezert én a nipponiak eddigi győzelmét annak tulajdonítom, hogy ők a turáni ősi erényt, az egyenességet, az istenekkel is daczó elszánt akaratot egyesítették a kínai hangya szorgalommal, a kínai önhittség nélkül, a mely nem hajlandó más nemzetben elismerni semmiféle előnyt és érdemet. S őszinten óhajtom, hogy az emberiség javára s a turáni faj dölyfös lenézőinek okulására véglegesen is a fehér mezőben pirosuló nap maradjon győztes a kínai fantasztikus sárkány fölött!

BÁLINT GÁBOR.

B. Wesselényi színjátszó-társasága Magyarországon

1806—1808.

(II-ik és befejező közlemény.)

III.

A társaság beléletében ez a májusi kedvező fogadtatás és nagy jövedelem okozta az első meghasonlást, melyben, úgy látszik, nagy része volt a Darvas Ferencz nem elég gondos felügyeletének is, kit hivatalos dolgai gyakran tartottak távol Pesttől.¹⁾ E belső egyenetlenségről két leírás áll előttünk, egyik az Ernyié, másik a tagoké; mindkettő b. Wesselényihez intézve 1807. máj. 30-dikáról.

¹⁾ Ezzel kapcsolatban közöljük a zsidói levéltárból azt az egész összegező számadást, melyet Ernyi b. Wesselényinek elküldött 1806. máj. 22—1807. jul. végéig.

A' Magyar Országi Nemzeti Játsszó Társas-

Város Neve	Eszendő, Hóidnap és Nap	Jövedelem						K ö l t -					
		Anyá Cassa		Pensionális Cassa		Actorok és subalterna-tusok fizetése		Játék és Rollák írása		Köntös szá-pontás		Színbéli fos-téste	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr.	frt	kr	frt.	kr.	frt	kr.
Debretzen	1806. Május 22.— Junius végéig volt a jövedelem	960	16	40	50	601	15	49	27	62	51	78	14
	Juliusi jövedelem	955	24	27	43	346	54	70	46	83	25	89	8
	Az Augustusi	1076	46	25	11	357	37	64	7	239	19	39	—
	A Septemberi	1015	35	26	45	410	40	68	41	241	27	31	41
	Az Octóberi	683	28	22	34	386	19	45	36	120	15	13	30
Szeged	A Novemberi	590	38	20	58	381	49	46	18	3	23	9	10
	A Deczemberi	692	5	26	54	372	24	11	18	33	14	10	—
	1807. Januáriusba	736	29	35	31	369	24	30	9	92	33	12	—
	Februáriusba	412	6	18	34	353	12	28	31	10	10	—	—
Pest	Mártiusba	397	55	18	26	354	37	—	—	14	—	—	—
	Májusba	1899	11	37	54	726	22	37	—	184	—	36	20
	Juniusba	1587	8	40	59	691	53	36	30	338	16	—	—
	Juliusba	1839	58	48	1	753	33	107	59	463	51	—	—

Ernyi előadása szerint a pártos tagok terve volt b. Wesselényi alól magokat teljesen kivonni, 1807. júl. 1-sejétől fogva saját kezökre játszani s a jövedelmen megosztolni, azt tevén hozzá, hogy a cassa az akkori összes pénzzel úgy is övék, mert ők szerezték. E törekvés okai a következők: a) a nagy jövedelem miatti elbizottság; b) ebből kifolyólag az a vélekedésök, hogy ez örökké így fog tartani s b. Wesselényire többé sohasem szorúlnak; annál kevésbbé, mert »némely nagy száju, de csekély tehetségű ember még azzal is biztatja, hogy általveszi őket, dupla fizetést ad nékik: meg nem gondolják a háládatlanok, hogy az olyan ember csak addig ígér, (és talán ad is) még kereset lesz; ellenben az, hogy Nagyságod akkor is kegyes attyok volt, midőn semmink sem volt, egyiknek sem jut eszében.« Az elválásra nézve pedig alapúl veszik Murányiek példáját; ha azok »impune« elmehettek, mért ne bonthatnák fel ők is a »commentiót.«

A tagok e tervökkel máj. 29-én nagy titokban elmentek Kaposmérrei Mérey Sándor, kir. fiscalishoz, mint kiről tudták, hogy a

ság Cassája Számolásának rövid foglalattya.

Könyvnyomiató munka		Világosítás		Különféle apróság		Summája		A jövedelemből megmaradt		A jövedelmet felülhaladt költség		Az előbbeni holdnapokban maradt a Cassába		A Cassába tallátatik tehát	
frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
—	—	13	13	133	48	938	48	21	18	—	—	—	—	21	18
90	—	—	—	204	25	884	38	70	46	—	—	21	18	92	4
52	30	25	—	7	36	776	9	300	37	—	—	92	4	392	41
45	—	32	15	6	14	835	58	179	37	—	—	392	41	572	18
23	—	36	52	187	8	812	40	—	—	129	12	572	18	413	6
60	—	117	30	52	12	670	22	—	—	79	44	443	6	363	22
46	—	42	—	47	54	562	50	129	15	—	—	363	22	492	37
46	—	32	—	145	3	727	9	9	20	—	—	492	37	501	57
40	30	74	40	29	45	536	48	—	—	124	42	501	57	377	15
51	—	15	20	111	46	546	43	—	—	148	48	377	15	228	27
vide a mindennapiba				25	30	1009	12	889	59	—	—	260	11	1150	10
d e t t o				65	37	1132	15	454	53	—	—	1150	10	1605	3
d e t t o				34	25	1359	48	480	10	—	—	1605	3	2085	13

régibb pesti társaság ügyei iránt érdeklődött és forgott is bennök. Tőle kértek tanácsot, hogy az elszakadást miként eszközöljék. Mérey átlátván tervök végcélját és okait, melyeket tisztességeseknek sehogyssem tarthatott, egyelőre kitérő válaszszal bocsátotta el őket. Másnap (30-án) reggel magához hivatván Ernyit, neki mindent elmondott és meghagyta, hogy b. Wesselényit azonnal értesitse s egyszersmind kérje arra, hogy a felügyelettel »egy oly tekintetű úri gavallért« bizzon meg, a ki meg bírja őket zabolázni. Ez az egyik s valószínűleg a hitelesebbik tudósítás.

A másik a tagoktól ered. Ők ugyanis átlátván, hogy tervökkel a fentebbi módon czélt nem érnek, de egyszersmind Mérey kitérő válaszából azt következtetvén, hogy talán Wesselényit értesíti; valamint nem lehetetlen az sem, hogy Ernyi Méreytől visszatérte után szemrehányásokat tett nekik: elég az, hogy még e napról ők is vádlevelet küldtek Wesselényinek Ernyi, mint director ellen, a következő indokolással:

»A Nagyságod Hazafiui buzgósága és nagylelkű pártfogása lelkesített, hogy magunkat nem haszonkeresésből, hanem a közhaszonra törekedő jó igyekezetből Nemzetünk és Anyai nyelvünk iránt való buzgóságból feláldozzuk: mindeddig igyekeztünk is, hogy ezen szent kötelességünknek a lehetőségben eleget tegyünk, de elég érdeklő reánk nézve az, hogy midőn legnagyobb haszonnal reménylettük volna, hogy édes hazánknak szolgáljunk, éppen akkor győzdénk meg az eránt, hogy minden igyekezetünk mellett is, ezen nemes tzelnek meg nem felelhetünk. Mi légyen az oka, az következő pontokból, a mellyek a Directornak gyengeségét tárgyazzák, Nagyságod böltsen általláthatja.«

Erre következnek a vádak 15 pontban: 1.) Ernyi nem tud jól magyarul. 2.) Nem tud tisztességesen fogalmazni. 3.) A tagokkal gorombáskodik. 4.) Játékközben megszakítja, a publicum előtt lepszegi őket ok nélkül »minden scenában.« 5.) Soha a tagok magaviseletéről »igaz relatiot nem tett ott, a hol kellett volna«; ellenkezőleg rossz véleményt terjesztett rólok. 6.) A ruhákat szeszély szerint osztja ki a szerepekhez, a mi nevetséges és együgyűségöket árúlja el. 7.) A jövedelmet kénye-kedve szerint kezeli, mert ő a jegyadó, cassir, ellenőr, perceptor s ezért bátran trafikálhat és nekik némi jelekből gyanújok támadt ellene. 8.) A cassa felett szabadon

rendelkezik, tesz haszontalan kiadásokat s a helyeseket elmulasztja. 9.) A darabok kiválasztásában csak a felesége szereplésére gondol, a többivel nem törődik. 10.) A constitutiót magára nem, csak a tagokra terjeszti ki, kiket szigorúan büntet; a közhaszonnal nem törődik, a magáét pedig kárukkal is keresi. 11.) A darabok kiállításáról nem gondoskodik illendően. 12.) Murányit és nejét ő marta el s közülök is gorombán bánik azokkal, kiknek helyét másokkal akarja betölteni. 13.) Szemökbe és nyilvánosan is azt mondta, hogy nem bánja, ha mindnyájan elmennek, mert Wesselényi akkor őt »aranyba foglaltatta«, (hogy t. i. ily nagy tehertől megszabadította). 14. Gyakran nekik és nyilvánosan is mondta, hogy »actor« és »actrisz« csak az lesz, »a ki más életmódját nem talál és hogy a társaság tsupa gazemberekből áll.« 15.) Az ő haszontalan holmiit szükségtelenül is eladja a garderobnak a cassa kárára.

»Ezeknek tehát meggondolása, — így folytatják tovább — de mindenek felett annak tudása, hogy mostanában olyan publicum előtt állunk, a mely nem csak igyekezetünket, szándékunkat és akaratunkat, hanem magunk viseletét, közháromiánkat és tehetségünket is tekintetbe vészi és nagyobbára olyan pontból néz, a melyből jövődőre való nézt is a hazának vagy igen nagy haszna, vagy pedig szembetűnő gyalázattya válhatik, arra birt bennünket, hogy Nagyságodat egész bizodalommal arra instáljuk, hogy az ezekből származható rossz következtetéseknek elhárítása végett, a millyenek p. o. az actorok meghasonlása, tzivakodása és könnyen megeshető széllyeloszlása, méltóztassék sérelmeinket ilyen móddal orvosolni, hogy: 1.) Nagyságod méltóztassék magának itt egy személyest nevezni. 2.) Ernyi Mihály uram helyébe minden esetben más directort választani. 3.) A cassának állapotjáról más rendelkezéseket tenni. Az ellenkező esetben pedig ne tulajdonítsa nekünk Nagyságod hibaúl, ha mindnyájan az Institutumhoz hívségteleneknek kéntelenítettünk tetszeni és ha ezen állapotunkról inkább lemondunk, mintsem egy ilyen fényes közönség előtt gyalázatoskodjunk.«¹⁾

Első tekintetre könnyű átlátni e vádak legnagyobb részének alaptalanságát, bárha azt semmi esetre sem helyeseljük, hogy Ernyi

¹⁾ A kérést nyolcz férfitag írta alá: Benke, Magyar, Kemény, Kántor, Németi, Andrád, Nagy és Simonfi. Tehát Benke is aláírta, ugyanaz a Benke, ki 1810 ben oly magasztalva írt a köztök uralkodó egységről. (Zsibói levtr.)

ennyire ellentétbe jutott a tagokkal. A vádak közül az Ernyi magyarságára, fogalmazásban való ügyetlenségére, igazgatói tisztének elhanyagolására vonatkozók mindenesetre levegőből kaptak. Mi számos levelét ismerjük s ha műveltsége egy Kotsiét-nem éri is el, mindenesetre volt olyan, mint a »zenebonás« tagok bármelyikéé; a pénzkezelésben való becsületessége és takarékosága pedig Erdélyben általánosan megnyerte Wesselényi és az ő megbízottai elismerését, melyről még eltávozta után is dicsérettel emlékeztek meg; e mellett szól a pesti siker és takarékosága is.¹⁾ Murányit és nejét pedig ugyancsak nem ő marta el. A vádak közül tehát csak azok állhatnak meg, melyek szerint általában alkalmas volt-e ő a directiora vagy nem? E tekintetben Darvas ítélete utóbb valóban a tagok véleményét támogatja. »Ezekkel az emberekkel tömérdek a baj, director Ernyi úrnak is különös természete lévén . . . Ernyi uram épen nem directiora való.« Utóbb is azt írja Méreynek róla: »Ernyit le kell úgy írni, a mint van; ő jó ember lehet, actor is lehet, de directornak indulatos.«²⁾ Ebben találjuk meg Ernyi főhibáját, mely végre is lemondásának főoka volt.

Wesselényi, a ki Ernyit a fenti okokból különösen kedvelte, neki adott igazat s Darvasnak azonnal hosszabb levelet írt, melyben igen érdekes vázlatot ad az erdélyi színészet történetéről, kifejtvén a társasághoz való jogait. »Ők nekem mind conventionatusaim, egyet-kettőt kivéve, kiknek még conventiójokat nem subscribáltam, törvényeket adtam nekik, melyet mindnyájan subscribáltak.« Kifejezi aztán örömét a pesti szíves fogadtatáson. »Mennyi örömet érzek szívemben, a midőn nemzetünk édes anyai nyelve pallérozására s ősi caractere fentartására oly szent tüzzel törekednek s hogy ezen még csak pályájában fekvő institutumot annyira ápolgatják. De valamint egyfelől örömezősemet csak érezni, de kimagyarázni nem lehet, úgy másfelől a legnagyobb gond töltötte el szívemet, hogy ezen társaság tagjai nyughatatlanságok által a kivánt

¹⁾ A vád a pénzkezelésről annál kevésbé alapos, mert 1806. májusától fogva Kemény János volt s 1807. aug. 1-től Németi Sándor lett perceptor s a Kemény adatai a pénztárról megegyeznek az Ernyiéivel. (Kemény levele b. W.-hez 1807. aug. 11. Zsibói levélt.)

²⁾ L. mindkét lev. okt. 15. és decz. 6-ról: Bayer, b. Wess. M. pesti színt. Irodalomt. Közl. I. 229. és 230. l. (VII.—IX. lev.)

ezél el nem érettetik és éppen ez bátorított arra, hogy a mélt. consiliarius-hoz folyamodjam, ide zárván mind a director levelét, mind a nyughatatlan tagok kéréseiket. « Felkéri aztán őt, hogy ügyeljen fel rájuk és tartsa fenn a társaság iránti »jussait«, a Mérey Sándor segítségével. Egyszersmind Ernyinek elrendelte a Darvastól való »tökéletes függést.«¹⁾

Miként járt el Darvas a nyugtalan tagokkal szemben, nem tudjuk; de hogy Mérey belevonásával lecsendesítette őket, az bizonyos. Ernyi egy aug. 10-iki levelében írta is ezt Wesselényinek: »Az actorok paroxismusa elmúlt, kijózanodtak és már a legembereségebb emberek; kitetszik, hogy valamint egyébkor, úgy most is csak egy próbát akartak tenni, ez mivel hogy el nem sült, meghunyászkodtak és mintegy megszegyenülve, lesütött artzal végzik kötelességeiket.«²⁾

Ez a körülmény és Darvas azon tudósítása, hogy ő távollétében Méreyvel helyettesíti magát, okozta azt, hogy Wesselényi egyenesen is írt utóbb júl. 30-án Méreynek³⁾ s őt megbízottjául felkérte maga is. Így lett Mérey b. Wesselényi megbízottja pár hónapig, midőn Darvas távol volt.

Az a lappangó elégedetlenség azonban, mely Ernyi ellen a tagokban élt, csak pár óra pihent el s újból feléledését főleg két körülménynek kell tulajdonítanunk. Egyik az, hogy b. Wesselényi 1807. októberére *Sáska* Jánost, *Láng* Ádám Jánost és nejét (Koronka Borbára) Kolozsvárról a pesti társasághoz küldte s ekkor az elégedetlen tagok *Sáska* körül csoportosultak; őt kivánták director-nak, ki Darvas és Mérey tetszését is megnyerte s vele értekeződtek is.⁴⁾ A másik meg az, hogy Ernyi mindinkább *Rehák* József ügyvéd és sógora tanácsára kezdett hallgatni s maga is eselszövényekbe kapott. Ugyanis előbb úgy akart helyzetén segíteni, hogy október elején a társaságot minden megkérdés nélkül télire Szegedre akarta vinni. Ezt Darvas megtiltotta neki, míg rá Wesselényitől rendeletet nem kap.⁵⁾ Utóbb pedig azt próbálta meg, hogy Wesselényi

¹⁾ E levél csak egy júl. 30-án Méreynek írt levél mellett e-küldött; datum nélküli másolatból ismeretes. L. Bayernél u. ott. III. sz. lev.

²⁾ Zsibói levél. ³⁾ Bayernél id. h. I. sz. lev. L. u. ott még II–IV. lev., melyek arra czélzottak, hogy Méreyt tájékoztassák a helyzetről. ⁴⁾ Sójthetőleg l. u. ott. V. sz. lev. ⁵⁾ U. ott. VII. sz. lev.

Darvas és Mérey mellett Rehákot is tegye meghatalmazottjává; és ez sikerült is. Ugyanis midőn Darvas okt. közepe táján hosszabb commissiora indult, Méreyre ruházta a felügyeletet,¹⁾ a kihez a tagok megint kérést nyújtottak be Ernyi ellen, hivatkozva régiebb és szerintök el nem intézett kérésökre b. Wesselényihez, fájván nekik, hogy jobban bízik Ernyiben, mint bennök; egyszersmind kijelentik, hogy deczemb. hó végén túl directioja alatt tovább nem maradnak és kérik, hogy megegyezésökkal »egy kedveltebb és a nemzet hasznára inkább törekedő individumot, hasznosabb és jobb directort válasszon, mint a milyen Ernyi Mihály uram.«²⁾

E levelet, melynek aláírói közt nem minden meglepődés nélkül ott leljük a csak imént jött Láng nevét is, míg a directornak kijelölt Sáska nem írta alá, a legnagyobb hihetőséggel Mérey biztatására írta a színészek egy része s abból, hogy az első kérelem aláírói közül csak négyen, Kemény, Benke, Andrád, Kántor írták alá, mindenesetre világos, hogy a társaság meghasonlott s a másik rész most már Ernyi pártjára állt. Ebből láthatni Rehák kezét. Ő ekközben pedig tolyton működván s ajánlgatván szolgálatait b. Wesselényinek, miben Ernyi is támogatta:³⁾ Wesselényi már okt. 29 ről azt írta Darvasnak, hogy mert Reháknak »a theatrumhoz, mind magának, mind feleségének, ki most is gyakorta hasznos szolgálatakat téssen, különös vonzódását tapasztalta« etc., kéri tehát, hogy a theatrum dolgaiban vegye őt is segédül, annál is inkább, mert a német színház kibérlése ügyében őt már amúgy is meghatalmazással látta el. Darvas ekkor, bárha a felügyeletre b. Wesselényi

1) U. ott. VI. és VIII. sz. lev.

2) U. ott. XII. sz. lev. datum nék. Ez a levél, melyet Bayer u. o't »a legnagyobb valószínűség« szerint Rehákhoz intézettnek vél s pedig decz. hóról, semmi esetre sem Rehákhoz, hanem Méreyhez volt intézve. Hogyan került volna Rehák levele Méreyhez s hogyan fordúlhattak volna a tagok épen Ernyi sógorához az ő letétele végett? Továbbá a levél nov. havából vagy okt. végéről való, hiszen a tagok jól tudták, hogy Mérey Wesselényivel kérelmök iránt levelet fog váltani s ahhoz idő kell és nagyon is valószínű, hogy e rövid levelet épen Mérey biztatására írták, ki maga is Ernyi ellen volt. A levél novemberi keltezését bizonyítja az is, hogy Wesselényi egy 1808-ból való datum nélk. levélben Rehákhoz írja is, hogy 1807. decz. 11-én kibékítette a tagokat.

3) Darvas az egészset Ernyi »csalfalkodásai«-nak tulajdonította. Bayernél id. h. IX.—XI. sz. lev. decz. 6-ról Méreyhez.

továbbra is kérte, bizalmatlanságnak vette a dolgot s visszatérte után, decz. 8-án lemondott a megbízatásról Méreyvel együtt.¹⁾ Ekkor Rehák lett Wesselényi megbízottja, ki aztán decz. 11-én újból kibékítette az elégedetlen tagokat; mert Wesselényi állandón pártját fogta a kedvelt Ernyinek.

Mindemellett is Darvas nem vált meg véglegesen a társaság ügyeitől. Wesselényinek sikerült őt megnyugtadni; de bizalmasa most már Rehák lett, kinek buzgalmát lehetetlen volt nem méltányolnia. Azonban hiába békítette ki újból a tagokat s Ernyit egymással, utóbb ő sem tudott vele kijöni s panaszolkodott Wesselényinek. Végre aztán 1808-ban maga Ernyi tette le az igazgatást. Ekkor Wesselényi nem is erőltette tovább, hanem Reháknak teljes felhatalmazást adván a társaság felett, igazgató helyett csak rendezőt jelöltetett ki és ez Láng Á. János lett. Ernyi pedig 1808. ápril végén visszatért Wesselényi kolozsvári társulatához s a lemondott Kotsi helyett ennek lett directora. Mindezek érdekesen világlanak ki Wesselényinek Rehákhoz egy 1808 elejéről intézett datum nélküli leveléből,²⁾ melynek egy része így szól:

»Gyakor ízben tett jól elintézése; de főképpen a közelebb múlt esztendőnek decz. 11-én az Igazgatóm és a tagok között megszerzett egyeség iránt egész köszönettel vagyok. — Továbbá

Mely fáradhatatlan és hasznos igyekezettel mindenkor, de leginkább 1796-ik esztendőtől fogva törekedett légyen az úr az őt eloszlott Magy. Játékszín Institutumának legkisebb jussait védelmezni s fentartani (minden maga hasznát keresés nélkül egyedül buzgó hazafiuságból) naponként bővebben adódván értésemre, tiszta örömmel veszem. — Sajnálom pedig, hogy midőn ezen Nagynak (sic!) célja eléréséül az arra megkívántató jó eszközt kezében adtam, abban éppen egy oly ember által akadályoztatik s kedvetlenítettik, a kiben egy hasznos segítő társat remélni kellett volna.³⁾ Nem csökkenvén meg mégis az úr ezen társaságnak boldogítását iparkodással előmozdítani, ugyanarra való nézve továbbra is kérem annyival inkább, minthogy minden akadályt az útból elhárítottam, hogy az Úrba meg ne lankadjon az folytató ügyekezethez egy ily

¹⁾ Bayernél id. h. X.—XI. sz. lev. ²⁾ Zsibói levél. NB. e levél csak fogalmazványban van meg Wess. javításaival; innen az, hogy datuma hij. ³⁾ Ernyit érti, ki ellen utóbb Rehák is panaszokodott. Rehák e levele ismeretlen.

leghasznosabb és nemesebb czél telyesítésére törekedő iparkodása. A mi engemet illet, én mindenkor csak az hazám s abban nemzetem virágzását s boldogulását óhajtom. Minthogy tehát meg vagyok egészen győződve az úrnak egyéni characterere felől: imé küldöm egy telyes hatalmú megbízó levelem, a melynek foglalatja szerint az úrra bizom jussaim hathatós fentartását s ha a dolog úgy kívánja, törvényesen való védelmeztetését és az én ott levő M. Ját-színi Társaságomnak előmenetelét, gyarapodását és hasznát, úgy a Nemzetre háramló dicsőségnek fenmaradását. Ez úttal megkértem a Szentiványi és Darvas consiliarius és a Gróf Bethlen urakat az dolognak oly közbenjárása és segítségére, a melyet az ott való némely környülállás megkívánhatna. Ernyi úr pedig maga is nékem utóbb írt levelében lemondott ugyan a directorságról, de én is látván annak veszedelmes következését, többé a tagok közül senkit is nem akarok aféle hatalommal felruházni, hanem az úrra bizván, Igazgató helyett tégyen egy más arra alkalmas tagból Regisseurt.

Egy szóval minthogy jussaimat senkinek általadni nem akarom, azért annak hiv fentartása mellett, minden más akármely jó intézeteket, a melyek ezen kívánt jó czélnek elérésére tárgyaznának, egészen az urra bizom a fent is említett biztos levelemnek erejénél fogva.

Tudva van az is előttem, hogy az úr, mint biztosom is, anyyira megalázta magát az egyességnek és az abból származó jóknak elérése s fentartása végett, hogy igazgató Ernyi uram házához ment minden dolgoknak elintézése iránt. Ezekből és az urnak nálam ismeretes jó szivéből ítélvén, tudom el nem mulasztja s kérem is, vegye szívére az Ernyinek mindkét hazában már 1792-től fogva tett abbéli hű szolgálatját, ártatlan gyermekeit s terhes házát és mint sógora, intézze úgy el az egész dolgot, a hogy legjobb. Azonban ide zárom az erdélyi constitutiót is, a melyet összetévéen a régi M. országgal és a bécsi theatromi rendtartással, azon 3-ból kihúzván még több oda alkalmaztatható hasznos és szükséges hozzátételekkel többesítve, egy a legjobb constitutiót elkészíteni s velem a helybenhagyás végett közölni ne sajnálja. ⁽¹⁾

¹⁾ A lev. többi része Reháknéra vonatkozik, kinek fellépteiért a megfelelő díjat b. Wess. rendelete ellenére sem adta meg Ernyi; ezért elnézést kér s jövő.e díjai megállapítására Darvast kérte fel.

IV.

De már áttérünk azon viszony rövid tárgyalására, melyben a német és a magyar társaság állt ez időben Pesten; valamint a rendek s mások azon törekvésére, hogy miként kívánták a magyar társaság jövőjét biztosítani. E ponton tehetjük, hogy röviden szóljunk s utaljuk az érdeklődő olvasót Bayer bő és alapos rajzára.¹⁾ Már láttuk, hogy Ernyiek is említették kérelmökben Szegedről azt, hogy a Pest városi színház bérlete 1807. elején²⁾ letelik s kérték Pestmegyét, hogy az új bérletben a magyar társ. jogaira ügyeljen. Itt mellékesen megjegyezzük, hogy a pesti színházépület a város tulajdona volt és mint ilyenek, eddigi bérlői mindig németek voltak. Természetesen ez nem zárta ki, hogy a bérlő ezután magyar legyen. E körülmény miatt aztán a közvélemény úgy állította fel már 1790-ben a kérdést, hogy mert bérlője egyelőre magyar nem lehet, legalább legyen épen annyi joga használni a magyar társaságnak is, mint a németnek. Azért városi színház s azért van Magyarországon. Ebből aztán megoldhatatlan nehézségek s fölösleges izgalmak eredtek. Mi ma a dolog természete szerint úgy gondolkodunk, hogy vagy az lett volna helyes, hogy a színházat csupán a magyar társ. bérelje ki, vagy az, hogy csupán a német. A közös részvétel benne okvetetlen összeütközések forrása volt. A további természetes menet az lett volna, a mint utóbb lett is, hogy a kirekedt társulat megkapván minden esetben az engedélyt, tartsa egyebütt előadásait. Ámde ezt a természetesnek látszó megoldást nem lehették meg; mert a bérlő a városban színjátékok tarthatására, valamint az álarozos bálókra kizáró jogot nyert Pesten is, mint mindenütt s jogról levén szó, melyről lemondani hajos volt, most a legkülönösebb megoldási módok merültek fel, melyek legérdekesebbike az, hogy bárki kapja meg a bérletet, tartozzék mindkét társulatot szerződetni, a mi legalább is fuersa megoldás lett volna.

Azonban vegyük rendre. Egyelőre, a mint láttuk, a magyar társ. a tiszta jövedelem $\frac{1}{4}$ -ét fizette minden előadástól s engedélyre a pesti színházban csak az országgyűlés idejére szolt, a mely 1807. decz. 15-ig tartott.

Említettük azt is, hogy a követek a magy. nyelv és a szín-

¹⁾ I. k. 355—377. l. ²⁾ Ofner Zeit. 1806. 96. sz. a bérl. hird.

játék ügyében többnyire útasításokkal voltak ellátva, a színház licitációja pedig 1807. húsvétjára kitűzve. Ezt most még ismeretlen okokból elhalasztották júl. 12-re, midőn már ápr. 8-ka óta az országgyűlés össze volt ülve. Eddig még lényeges a magyar társaság érdekében nem történt. Midőn azonban a júl. 12-ki határidő közeledett, a követek figyelmét az hívta fel rá, hogy a színházi commissio júl. 5-én az ajánlatokról ülést tartott a nélkül, hogy a magyar társaságot figyelembe vette volna. Ekkor Lántzi József, Torna megye egyik követe, soron kívül szóba hozta az országgyűlésen júl. 9-én. Lássuk erről Ernyi leírását: »A múlt holdnapnak 12-én kellett volna a licitationak meglenni; ezt némely nagylelkű Hazafiak megtudták a deputatusok közül valók, azért tehát összebeszéltek, hogy szót tegyenek róla, melly eképen meg is történt. U. m. július 9-ik napján tartott gyűlés alkalmatosságával Consil. Lántzi felállott és a Statusokat figyelmetesekké tette. A többi között ezt is mondotta: »Tudom Tettes Nemes Statusok, hogy Collegáim közül sokaknak vagyon az instructiojokban, hogy annak idejében a Nemzeti Játékszín boldogításáról szóljanak, segedelmet bátran ajánljanak és a többi, de ellenben azt is tudom, hogy későre togunk azon tárgyra jútni, most pedig periculum est in mora; a németh (?) theatrum árendájának licitációja e holdnapnak 12-dik napján fog tartatni, mely időt ha elmulasztjuk, úgy hogy a nemes Magyar Játszó Társaság iránt a teendő contractusban említés nem tétettetik, hijába törekedünk azután, vagy legalább nagy bajjal és sok kedvetlenségek után jutunk ohajtott célunkhoz; ellenben most egy szó, egy-két lépés után nyertesek lehetünk. Ekkor mint midőn a tűzbe olajat önt az ember, olly hirtelen nagy lárma támadott, mint a felboszszantott méhkas, éppen úgy mozgott a sok nagylelkű hazafi, vetélkedtek a szép argumentumoknak éléhozásában; voltak ollyanok is, kik azt kívánták meghatároztatni, hogy a németh minden irgalom nélkül csapattassék ki Pestből, vagy legalább, hogy ők legyenek a magyarnak ollyan adófizetői, mint a millyenek most mi vagyunk a németeknek. Mondhatom Nagyságodnak, hogy meg nem tartóztathattam magamat, a könnyeknek hullatásától, midőn mindezeket hallám és lelkemre mondom, nagy kintsért nem adnám azt a szerentsét, hogy ezen gyűlésben jelen lehettem. Végre tsak az határozódott, hogy deputatio küldetessék a Hertzeghez (nádor), a Con-

siliumhoz és Kamarához azon jelentéssel, hogy a Statusoknak az legyen ohajtásuk, hogy a theatrum iránt kötendő contractus alkalmatosságával a Magyar Thaeatrale Institutumról való emlékezet semmi esetre el ne maradjon, úgy hogy annak arendatora az lehessen egyedül, a ki a magyaroknak is fentartója és boldogítója lészen. A deputatus urak mingyárt kineveztettek, u. m.: Consil. Lántzi, Consil. Szathmári ¹⁾ és Kállay vicispány ²⁾ (ezen urak a nélkül is legnagyobb pártfogóink). — Harmadnappal ezután udvarlására mentem a Consil. urnak és bizonyossá tett, hogy eő Hertzegsége különös szivességgel fogadta legyen a deputatiót és bizonyossá tette, hogy a statusoknak ohajtásuk bé fog teljesedni; ennek valóságát neműneműképpen tapasztaltuk is, mert a terminus mingyárt a folyó holdnapra (ag. 20-ra) diferálódott, hogy mi lesz belőle, majd megválik, a mellyet annak idejében kötelességem szerint meg fogok Nagyságodnak írni. ³⁾

Ez volt az első föllépés a magyarországi országgyűlésen a színjáték ügyében s ez is közvetve Wesselényi érdeme. Ennek a felszólalásnak több kedvező eredménye lett. Első sorban is a kinevezett követség valóban eljár megbízatásában s a nádornál Semsey András személynök vezetése alatt tisztelgett jul. 10 én, midőn írásban a következő javaslatot nyújtotta be: 1. A magyar színház felállításának legjobb módja az volna, ha a némettel egyesítették. 2. Legyen az igazg. magyar; mert idegentől a magyar érdek előmozdítása nem remélhető. 3. Ez az igazgató is részesüljön az előbbi bérlők jövedelmeiben (álarczos bálók, a komédiás csapatok etc. által fizetni szokott díjak.) ⁴⁾ Ekkor merült fel tehát az a természetes és egyetlen megoldása a pesti magyar színészetnek, hogy a bérlő magyar legyen.

A másik kedvező eredmény lőn, hogy a bérllet kiadása aug. 20-dikán sem történt meg és hogy az általános fölbuzdulás hatása alatt valóban fellépett két magyar nemes, még junius havában, kik

¹⁾ Király Miklós, gömörmegeyi első alisp.

²⁾ Szabolcsból, Kállay Miklós.

³⁾ Levele b. Wess.-hez 1807. ag. 10-ről Zsibói levélt. V. ö. Hazai és K. tud. 1807. II. 4. sz.

⁴⁾ Bayer I. 36). I. U. ott a követs. tagjai: Majthényi László, Szathmári Király Miklós, Lántzi József, Márkus Ignác.

a színház kibérlésére vállalkoztak s most az országgyűlési tárgyalás és a követség sikere után hajlandóságuk csak annál inkább megerősödött. Ezek egyike az a gr. Ráday Pál volt, a ki az első pesti társaság ügyében is forgolódott. Jun. 3-án a nádorhoz intézett német levelében már ki van fejezve a két t. i. a német és magyar társaság egyesítésének szüksége. »Pestnek és Budának szükséges a jó német színház, de ép oly szükségét érzi a magyarnak is. Ez azonban csak a kettő egyesítésével lehetséges; mert, jegyzi meg jellemzőleg, a magyar társaságnak tönkre kell menni, ha a német jövedelme nem fordíttatik fentartására. ¹⁾ A másik ajánlattevő gr. Szluha Lajos volt, ki nem említi ugyan kérelmében a magyar társulatot, de aligha nem vette volna szintén által. ²⁾

A harmadik kedvező eredmény volt az, hogy míg a színházi commissio jul. 5-diki, már említett ülésében a magyar társulatról 25 éves jegyzőkönyvében semmit sem szól, addig egy ag. 20-dika előtti ülésében már elhatározza a szerződés pontjai közé igtatását annak, hogy a magyar társaság hetenként kétszer játszhassék a bérbe kiadandó színházban Pesten (kedd és szombat), és kétszer Budán (szerda és péntek) s az $\frac{1}{4}$ -ed rész helyett esténként 5 frtot fizessen a díszletek használatáért; de a német igazgató ne köteleztessék ruhatárának és zenekarának átadására.

A negyedik kedvező eredmény a német bérlők, Jandl Antal és Czibulka Lajos megpuhulása volt, a kik együttesen és külön-külön elhatározták magokban, hogy a közhangúlatnak engedni fognak, annál is inkább, mert mindketten egyedüli bérlők kívántak lenni s Czibulka már máj. 2-dikán adott is be külön kérvényt, hogy a színházat Jandl mellőzésével egyedül kapja meg. ³⁾ Most, midőn az aug. 20-dikára tervezett árverés előtt néhány nappal az új szerződési terv 10—11. pontjába a színházi commissio felvette a fentebb említett kedvezményeket, Czibulka aug. 20-án kijelenti, hogy ő, ha egyedüli bérlő lehet, hajlandó szerződtetni is a magyar társaságot; de ez esetben a nemes magyar nemzet áldozatkészségére kellene appellálnia; mert ekkor, ha operára is átvenné, 26.000 frt több

¹⁾ U. ott 369. l. Hazai és Külf. Tud. 1807. I. 48. sz. lelkesedéssel szól Ráday tervéről, de nevét nem nevezi meg, csak körülírva.

²⁾ U. ott 6067/1807. sz. orsz. levélt.

³⁾ Orsz. levélt. 11.613/807. és 19.679/807. sz. helyt. t. végz. Bayer I. 364.

kiadása lenne, melyet a 11. §-ban felvett új mellékjövödelmek csak $\frac{1}{4}$ -edrészen fedeznének. A többit, ha kipótolják, átvenné a magyar társulatot, mint az egésznek egy részét.¹⁾

Hasonló külön ajánlatot adott be Jandl is a 3-dik árverési határnap (aug. 20.) elhalasztása után szept. 15-dikén, mely szerint hogyha egyedül kapja meg a bérletet, nem szerződheteti ugyan a magyar társulatot, a mi német directorra nézve úgy is meddő kísérlet volna, de a kért 4 napot átadja neki, mindenben segítségére lesz, s a díszletekért az 5 frtot nem követeli.

Ily előzmények után, midőn az ügy még függőben állt, folyomodott aztán Ernyi szept. 22-én a Helyt. T.-hoz, hogy mert eddig már 2300 frtnyi tekintélyes összeget fizetett a német bérlőknek, szállíttassék le ez összeg 5 frtra esténként, mint a szính. commissio javasolta.²⁾ Kiadatván az ügy Szentiványi referensnek, ennek magán levélben való felszólítására Jandl és Czibulka azonnal kijelentették, hogy a nemes magyar nemzet iránt érzett különös szeretetből készségesen önként lemondanak ez $\frac{1}{4}$ -edrésről s örvendenek, hogy Szentiványi ohajtását teljesíthetik. Így történt, hogy a magyar társulat új szerződést kötött velök, melynek lényeges eredménye az volt, hogy 1807. októbertől fogva mint egyenjogú társak szerepeltek a német társasággal.³⁾

Természetes, hogy midőn Ráday Pál 1807 jun. 3-diki folyomodásában felvetette a magyar és német társ. egyesítésének kérdését, mely akármilyen helytelen úton járt is, mégis, úgy látszik, ez által hódította meg a rendek véleményét: azonnal előtérbe lépett az a kérdés, hogy hajlandó lesz-e b. Wesselényi egy ily tervet elfogadni s társulatát Rádaynak átengedni? E tárgyban Darvas *azonnal írt neki* és Wesselényi lelkes válaszát ismerjük. »Én, valaminthogy egy hasznot kereső embernek, a ki csak a maga hasznát, nem pedig az institutum fennmaradását vette czélül, jussomat által nem engedem, írja Wesselényi; úgy másfelől a dolognak kimenetelét látván, azon méltóságoknak örömmel általadom azt, mert azáltal

1) U. ott 365. l.

2) U. ott I. 361. l. Orsz. levélt. 19.941/807.

3) Ez a megoldás, mely a nádor ohajtásából is történt s a későbbi eljárásban alapúl szolgált, annyira megnyerte a nádor tetszését, hogy 1807. nov. 6-ról elismerését fejeztette ki a német bérlőknek. (Bayer, I. 362. l.)

én, a ki mellesleg való czél nélkül törekedtem a magyar nemzeti theatrumnak fentartására, tökéletesen a czélra érek.«¹⁾

Hasonlót ír majdnem e szavakkal Méreynek is jul. 30-dikán, midőn Darvashoz írt levelét másolatban megküldi.²⁾ Utóbb aztán, az aug. 20-diki határnap után, nyilván Ernyi és Rehák tanácsára elhatározta, hogy maga fogja kibérleni a színházat; egy merész lépéssel egyszerre véget vet az ingadozásnak és Pesten véglegesen meggyökereztetni a magyar színészetet. Írt is e tárgyban Reháknak s őt teljhatalommal bízta meg a bérlet ügyében; de, a mi örök kár, elkésett vele. A színházat 1807. okt. elején »licitationaliter« Czibulka, mint legtöbbet ígérő kapta meg; Ráday megijedve a nagy összeztől, az árverés folyamán visszalépett. Így nem maradt más választás, minthogy vagy a német directorral szerződjk a magyar társulat is, vagy elégedjk meg a négy nappal. Wesselényi ez utóbbit választotta s elhatározta, hogy »Czibulkának a magyar theatrumot által nem adja, hanem azt maga fogja a báró fentartani.«³⁾

Így maradt a nagy küzdelmek után, mindenesetre az előbbieknél jóval kedvezőbb viszonyok közt, a társaság tovább is Wesselényi áldozó kezén; de kénytelenek vagyunk megvallani, hogy az elért eredmény Pesten az országgyűlés részéről sehogy sem felelt meg sem a lelkesedésnek, sem a nemzet méltóságának. Mily nyomorúlt eredmény ez még akkor, ha úgy nézzük, mint a nemzeti lelkesedés mértékét. Majdnem bosszúság tölt el e nemzeti tehetetlenség láttára, s majdnem humoros mosoly fog el annak elgondolására, hogy mekkora lehetett a szegény sóhajtozó Kultsár csalódása.

Czibulka az új bérlet értelmében 1808. húsvétjakor vette át a színházat s az 1807. évi törekvések következtében, valamint az okt. havi szerződés és a színházi commissio határozatából a szerződésben valóban benne maradt, hogy a magyar társ. 4 szabad napot kapjon, vagy pedig a bérlő köteles legyen ezt is szerződtetni. Wesselényi azonban, mint elébb nem, úgy most sem akart ebbe belémenni, Czibulka sem ohajtotta; maradt tehát a 4 szabadnap 5 írt bér mellett s a társaság valódi igazgatója volt, a Wesselényi már tárgyal

1) Bayernél. Irodalomt. Közl. I. 227. l. IV. sz. dátum nélk. lev.

2) U. ott I—II sz. levél 223—224. l.

3) U. ott. VII, IX., X. sz. levél.

elhatározásából, Rehák; e mellett felügyeltek rá Darvas, Mérey, Kultsár s u. n. vezértag maradt Láng Ádám János.

Míg a szerződés Czibulkával nem volt még aláírva, az 1807. évi októberi szerződés értelmében a magyar társ. a német igazgatóktól számos szívességet élvezett, főleg a ruhatár használatával. Alig kezdődött meg azonban ez az új rendszer, s alig látta Czibulka bérletében biztosítva magát, a torzsalkodások a szerencsétlen megoldás következtében azonnal megkezdődtek. Első sorban is a magyar társaság volt helyzetével elégedetlen. Alig oszlott el az országgyűlés, Budán épen nem lehetett játszania, nem volt nézője s így a pesti két napra volt szorítva, tehát havi 8—10 előadásra. Ezekből a költségeket be nem szerezhették; mert a bevételek természetesen megapadtak. ¹⁾ E mellett ha e 2 napból is valamelyik ünnepnapra esett, a német igazgató magának foglalta le. Ekkor a magyar társ. azt kívánta, hogy a budai napokon, valamint főleg ünnep- és vasárnapokon, midőn a német színházban nem játszhatik, adhassa elő darabjait külön bérlett helyiségben; azonban Czibulka a szerződésre hivatkozva, nem egyezett belé s a mit vásárok alkalmával bármely »holmi jött-ment külföldi Jászó-Társaságok« szabadon tehettek, az a magy. társaságnak saját hazájában tiltva volt. Valóban ez a minimum volt, a mit követelhetett s Rehák fogalmazásában ez iránt 1808. jun. 22-dikén Pestmegyéhez folyamodást adott be, mely a kérést bizonyos sértett indignatióval ajánlta egyrésztől a Helyt. T.-nak, másrésztől pedig pártolás végett közölte a megyékkel. ²⁾

Igy történt, hogy Borsod-, Veszprém-, Fehér-, Tolna-, Győr-, Komárom-, Bács-Bodrog-, Szathmár-, Temes- és Szabolcsmegyék hasonló tüzes és méltatlankodó felterjesztésekkel sürgették az engedély megadását, melyekből az általánosan ismert, egyforma indokokon kívül kiemelendő az, hogy a színjátszási jog nem lévén regaletermészetű jog, Pest és Buda annak adhatja ki színházát, a kinek akarja, de más helyt azért más társaság szabadon játszhatik s ez nem is a városok tanácsától, hanem a Helyt. T. engedélyétől

¹⁾ Így Pesten ideje, Budán pedig nézője nem² volt, mondja jellemzőleg Pestm. átirata a Helyt. T.-hoz. (Bayer. I. 370. I.)

²⁾ Közli Bayer. I. 370—1. l.

függ (Borsódm.); továbbá, hogy a magy. társaságnak legalább is akkora szabadsághoz van joga, mint a németnek, hivatkozván az 1808. évi 4. törv. czikkre. ¹⁾

A Helyt. T. e felterjesztésekre a kívánt engedélyt csakugyan megadta s így a magy. társaság ez idő óta jogot nyert játékaik szabad folytatására az általa kibérlendő helyen. ²⁾ Így tehát az egyetlen helyes irányban, a végleges elváláshoz meg volt téve az első lépés. Bárha azonban ez az engedély már jul.-ban (1808) megadatott, annak még sincs nyoma, hogy 1809 febr. 22-ig más helyt is játszottak volna színészeink; ekkor pedig véglegesen elváltak. Sőt úgy látszik, mintha Czibulka ez engedélytől megijedve, valóban több napot engedett volna nekik s így találunk máj.-aug. havában 12—13 előadást, tehát 2—3-mal többet havonként.

A színtársulat belső viszonyairól, bevételeiről 1807. okt. havától 1809. febr. 1-ig s így Wesselényi ez évi áldozatairól semmi közelebbit nem tudunk. A tagok sorában 1808-ban többféle változás történt; új tagok lettek: *Garzó*, *Kemény* Anikó, *Simonyi* Juliánna, *Rátz* Susánna és visszatér a *Murányi*-pár (13 férfi és 7 nőtag). Midőn azonban 1808. áprilisében Ernyi jött a lemondott Kotsi helyébe directornak Kolozsvárra, vele jöttek *Andrád* Elek, *Németi* és felesége s így többen azok, kik vele Pestre mentek; 1809-ben tehát már meglehetősen új társaságot lelünk. ³⁾

Ez a társaság 1809. febr. 1-ig maradt Wesselényié. »Azonban mégis, mond Benke, kegyes jó Urunknak felette való távul létét érezték mind a Tit. Biztos urak, mind pedig a társaság tagjai. Ennek terhes voltát végre a Báró úr is általlátta és minekutána tapasztalta, hogy nemzete szeretetében és nagylelkűségében telyes mértékű vetélkedő társa találkozott, minden igazgatói jussát 1809. Tekintetes Vida László urnak általadta.« ⁴⁾

¹⁾ L. kivonatban mind Bayer I. 371—6. l.

²⁾ 5337/808. sz. végzés, julius havából. L. Hazai és Külf. tud. 1808. II. 9. sz. jul. 30.

³⁾ Férfiak: *Benke* József, *Déri* István, *Divéki* Imre, *Fejes* István, *Kántor* Gerson, *Kemény* János, *Láng* Ádám (Regisseur), *Murányi* Zsigm., *Nagy* János, *Sáska* János, *Simonfi* György — Nők: *Bárány* Katalin, *Engelhardt* Anna, *Murányiné*, *Sáskáné*, *Simonyi* Juliánna, *Simény* Borbára. Két kar-nagy s 9 zenész.

⁴⁾ Magy. ját.-sz. Almanak. 35. l.

Vida aztán végleg elvászottta társaságát a némettől, melynél 1809 jan.-ban 8 és febr.-ban csak 3 előadást tartottak (1, 3 és 22-én) s úgy látszik, a Kolozsvárról eljött színészek biztatására, a Pataki-ház nagy termében volt színház mintájára berendeztetvén a Hacker-szálát (Károly-körút 7. sz.), már febr. 24-én ott folytatták az előadásokat, melyre nézve a Helyt. T. is márcz. 25-dikén szabályszerű engedélyt adott ¹⁾ a Rehák által szerkesztett folyamodványra s így végre az előbbinél egy egészségesebb és természetesebb fejlődés alapjai tétettek le.

DR. FERENCZI ZOLTÁN.

¹⁾ 5337. sz. a. 1809.

Bodor Lajos.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Bodor nem találkozott jóakaró, komoly és termékenyítő kritikával, de azért nem csügged el, tovább dolgozik. Kiadja az *élet és ábránd* című szomorújátékát 4 felvonásban, egy rövid finaléval.

Gyula gróf külföldi tanulmányútra megy. Polgárleány kedvesével, Linával elhítetik, hogy érette kellett távoznia s már többé rá sem gondol. Nem is lehet a gazdag, büszke grófné menyje a szegény, alacsony származású leány. Apja és anyja rábeszélésére megadással egyezik bele, hogy az agglegény Bartának, a grófné tisztjének felesége legyen, ki szép vagyont gyűjtött már s ki akarja bérelni a grófné ordovári birtokát. Szendeiné és leánya, Lina, az ordovári tisztalakban vannak Bartánál. Az anya itt akarja eljegyezni leányát s nyomban rá megtartani az esküvőt Bartával. De Gyula hírt vett e tervekről, titkon haza jön, s miután hasztalan kereszte kedvesét Kolozsvárt és Széphalmon, haza megy nagy titokban. Találkozik barátjával, Elemér lelkészszel. Tőle mindent megtud. A sápadt, szenvedély gyötörte, lázbeteg Gyula mindenáron találkozni akar kedvesével, bár késő éji idő van. Elemér előkészíti Linát. A két szerető találkozik s egymás keblén boldogok. Ekkor lepi meg Barta, a ki figyelmezteti a leányt, hogy gondolja meg mit tesz. Ő olyat ígér, a mit teljesíthet, de az előkelő, ősrégi nemes család sarja nőül nem veheti soha. Gyula kitartásra, hűségre biztatja. Most Barta lemond a béreletről, és kéri követeléseit kiegyenlítését. Reméli, hogy Ordovárt kezére keríti s a grófi családot tönkre teszi. E közben Gyula megjelen anyja előtt. Igyekszik előkészíteni, hogy felfedhesse Linával való viszonyát. A grófné sejti a dolgot, de gyermeki játéknak tekinti. Rendeletet ad, hogy Lina és anyja vendégül a kastélyba költözzenek. Kálmán gróf azonban hidegen fogadja unokaöccsét, kivált mikor hallja, hogy nem akar hivatal után törekedni, sem politikai babérokra nem vágyik, hanem lángoló szabadelvű dictiókban tör ki s az ifjú költő arra céloz, hogy színész lesz, rajongva

magasztalva a színművészetet. Kálmán azt hiszi, hogy mindennek főként szerelme az oka s félti a lealázó viszonytól. Ám a grófné reméli, hogy szépen csínyján kiabrándíthatják. Szendreiné örülvén, hogy leánya grófné lesz, könnyen szakít Bartával, s átköltözik a kastélyba. A reggelinél megjelennek, Gyula bemutatja őket övéinek. Mikor a két szerelmes magára marad, Gyula szenvedélyes zavakkal kinyilatkoztatja, hogy minden áron nőül veszi Linát, Budapesten a színpadra lépnek s boldogok lesznek. De Lina ily áron, hogy Gyula anyjával szakítson érte, nem akar tudni a házasságról! Kéri Gyulát, hogy váljanak el. Gyula mítsem akar hallani arról. Egy felajánlott bölcsészeti és szépirodalmi tanári széket visszaütasít, mert bölcselkedni filiszterek közt nincs lajhár türelme, »piaczi árszabás szerint tudományos étkekkel nem szolgálhat.« Elemért ajánlotta. De ennek fejében egy szívességre kéri: eskesse össze titkon Linával. Elemér igyekszik rábeszélni, hogy nyerve meg előbb anyja beleegyezését. De mert Gyula nagykorúvá van nyilvánítva, bár csak 19 éves s kérésétől nem tágit, megígéri. Gyula Bartával rendbe hozza Orдовár ügyét. Szerződtek (bár ettől Barta jóindulatúlag vonakodik), hogy anyját haláláig hagyja a birtokban s akkor egész Orдовár szálljon Bartára. Most már ő is szegény, nincs semmije, nevet is ezután fog szerezni, elveheti Linát. De a grófné, látván Bartát Gyulától távozni, rosszat sejt, faggatni kezdi. Gyula előbb mesét mond, hogy eladta ugyan Orдовárt, de megy Velenczébe, egy angol lord erszénye nyitva áll előtte, az Océánon nagy útra kelnek. A grófné nem hiszi, hogy fia kegyelemből akarna élni. Gyula bevallja, hogy Linát elveszi s színészek lesznek. A grófné elkeseredik, szenvedélyes szemrehányásokat tesz. Gyula már-már lemondana anyjáért. De a grófné elájul. Kálmán gróf az inasokkal elviszi s aztán Kálmán és Gyula közt heves jelenet fejlődik ki. Kálmán, a ki büszke, bizonyos tekintetben léha, de alapjában nem rossz ember, festi a nyomort, mely a színpadon rájuk vár, s mely kiöli a szerelmet. Hevességében gyanúsítja Lina erkölcsét. Gyula magánkívül van. Két pisztolyt ragad fel s párbajra hívja bátyját. Elemér jön be s igyekszik lecsillapítani őket. De Gyula lelkében már ott ég a méltatlan gyanú. Találkozik Linával, keserűen, zilált lélekkel beszél vele. Majd szenvedélyesen átkarolja. De eszmél: nem, nem lehetnek egymásé! Most már ő is lemond s elrohan. Lina kéri Elemért, hogy menjen utána; pisztolyt vett észre zsebében. Gyula öngyilkosságra határozza el magát. Le mond kedveséről, de nélküle nem élhet. Ám előbb még egyszer találkozni akar vele. Kálmán utána megy s tudatja, hogy anyja, ha épen úgy akarja, bele egyezik a házasságba. Majd anyja személyesen is biztosítja róla. De Gyula már az örvöngésig izgatott, feldúlt lelkű. Keserű, szenvedélyes, rhapszódikus beszéde megdöbbenő anyját, ki Elemért kéri, hogy beszéljen vele, tán hathat rá. Elemér

csillapítja, biztatja, hogy övé lesz Lina. Gyula szívébe beletört a gyanú tulánkja. Czinikusan felel. Nem akar nősülni. El fog utazni. Verseit átadja Lina számára, könyveit, naplóját meg Elemérnek ajándékozza. Ez alatt Kálmán gróf, a ki Gyula szerződéséről értesült, Bartát kifizeti, hogy aztán a birtokot Gyulának visszaadja. A grófné Linával is megérteti, hogy házasságukba beleegyeznek, csak egymással jöjjenek már tisztába. Találkoznak is. De Gyula bucsúzik örökre, s kéri Linát, hogy menjen férjhez, ha becsületes kérője akad. Lina kolostorba készül Gyula egyedül maradvá, magára zárja az ajtót. Iratait elégeti, leveleket czímez, mérget vesz be. Kálmán zörget az ajtón. Gyula kinyitja, de Kálmán megdöbbenve elvonul az örvöngőtől. Rosszat sejt s tudatja Elemérrel sejtelméit. Ez alatt Gyula kissé csillapúlván, felkeresi még egyszer Linát. Egy édes lyrai jelenetben beszélgetnek feshő szerelmükről, boldogságukról. A méreg mind erősebben hat. Gyula elalél. Lina megsemmisülten összerogy. A grófné, Kálmán, Elemér az orvossal jönnek. De a segítség már késő. Gyula még kezét nyújthatja anyjának és bátyjának, s az orvoshoz szól: segítsen e leányon, én meghalok. Elemér meleg szavakban aposztrofálja.

E drámában a költő Kabós Ferencznek akart baráti emléket állítani, az ő tragédiáját akarta feldolgozni. De a mint a Bethlen Farkashoz írt ajánlásban maga is mondja, tekintettel volt a családra. Másfelől *igazi* tragédiát akart írni, ebből az lett, hogy, a mint bárki meggyőződhetik, e drámának egészen más a meséje, mások a jellemei. Gyulából egy rendkívül izgatott, rajongó, exaltált alakot csinált, hogy így vesztébe rohanjon. A grófnében, Kálmánban, Elemérben még kevésbé lehetne Kabós Mihálynéra, Kabós Dánielre, Török Ferenczre ismerni. Hanem ez meliékés. Nem Kabós Ferencz tragédiája e mű, de nem rosszúl gondolt tragédia. Csak sok benne a lyrai, elmélkedő részlet, a pathetikus szónoklat. Igaz, hogy gyakran sok erővel, szellemmel megírva Gyula jelleme emlékeztet Hamletre, sőt egyes jelenetek is ide utálnak. Pl. a III. felvonás 8 jelenete rokon a *Hamlet* III. felvonása 1 színével, mikor Hamlet és Ophelia találkozik. De itt is a legnagyobb baj az erőszakolt homályos nyelv.

Harmadik műve a *Duzsard* című öt felvonásos dráma. Ennek alapjául a Dujardin-családról szóló hagyományok szolgáltak. Kövári László azt mondja, hogy a nagy-szekeresi báró Dujardin-család francia eredetű s első ismert tagja Ferencz ezredes, Erdélybe jött s itt özv. Bethlen Mihálynét, Vay Erzsébetet nőül vette. Fia, Ferencz, elveszi mostoha testvérét, Bethlen Ilonát. Feleségétől ugyan már 1728. előtt elvált, de házasságukból született egy József nevű fiók, ki a rajongás, indulatoskodás, boszúvágy és vérszomj egyetlen példányakép áll Erdély földén. Nejének, Jábroczi Katának, ki később elhagyta s apácza lett, egy pár czikk dinynyéért fogait kihú-

zatta. Jobbágyai számára börtönt, poroszlót, kereket, bakót állított. Végre a kormány 1766-ban elfogatta. Halál várt fejére, de az övéitől titkon kapott méreggel megölte magát 1771-ben, márcz. 30-án vásárhelyi várfogságában. Vad vére átment családjába s a Dujardin név rémes hang a hazában. *István* fia katona volt. Rávettek, hogy ne nősüljön, vigye az elvadított vért magával. 1) A Hétilap 1854-iki folyamának 15-ik számában egész tárczaczikk van e szörnyetegről. Úgy rajzolja, hogy eleinte szunnyadoztak benne a vad indulatok. Vallásos, munkás ember volt s igen ügyes, rendszerető gazda. Gyulatelken egy mocsaras helyet gyönyörű kertté alakított. De a tevékeny ember szigorral hajtotta jobbágyait a munkára. Ezek előbb ördögösnek tartották, azután mindenféle kuruzslásokkal akarták elveszíteni s rongálták vagyonát. Így tört ki belőle a vad düh. 1753-ban többeket elfogat s gáncsi udvarházának palotájában tömlőczre vettette. A megrémült nép egy része el akarván szökni, új rabokkal népesítette börtönét. Örökkel vette körül magát és udvarát. Petrisor nevű szakácsát, belső emberét a rabok felvigyázójává tette s felettök úri széket kezdett tartani. Ez úri szék, mely saját magából s a falu előljáróságából állott, 1759. máj. 25-én kezdte meg működését. Palotáját kalodával, kerékkel, lánczokkal szerelte fel s megkezdte a vallatást, mit jegyzőkönyvre vétetett. Petrisor és Pintye Dumitru, kiket a nép házi hóhérjainak nevezett, megkezdte a kínzásokat. Borzasztó olvasni a kegyetlenségeket, miket ez a szörnyeteg gigondolt. A többek közt Prokup Györgyöt lapáttal addig verte, míg húsa lesorvadott, elrothadott. Morsinika nevű boszorkánynak bükk-korbácsal a csecseit verette s mikor már járni nem tudott, szalma közé csomagolva, gyulatelki fiók-tömlőczébe küldte. Napok, hónapok, évek teltek így el. A rabok folyvást fogságba voltak. A kenyeret, vizet mértékkel kapták, nem mint a verést. Mikor lánczban csépeltek, Prukup György boldognak érezte magát, hogy zabat ehetik. Sokan meghaltak, s a halottakat éjjel, ökörtaligán vitték ki s temették el szerteszéjjel. A kormány be akarta fogatni, de gyulatelki házában fegyverrel állott ellent s tovább folytatta istentelenségeit. A nép kuruzslásokkal akart magán segíteni. Hiában! Végre 1766-ban egy találekony katonaiszt barátságába hízelegte magát s csellel elfogta és a szamosújvári várba zárták. Borbála leánya, gróf Mikes Istvánné egy kis pisztolyt csempészett be. De idejekorán észrevették. Meg is szökött. Ám alig menekülhetett néhány lépésre, elfogták. Okt. 17-én érkezett meg a királyi tábla vocatioja, melyben, mint Kozma Ursuj, Géczi Vaszi, Prokup György s mások kínzóját törvény elé idézik. A most imádkozó, szenteskedő gazembert Maros-Vásárhelyre vitték, hol pere 1767.

1) Kővári László Erdély nevezetes bb családai. Kolozsvár, 1854. 81 l.

ápril 21-én kezdődött meg. Sokaig húzódott. A királyi ügyész azt kívánta, hogy fogait szedjék ki, kezeit vágják le, s csak azután ültessék el a fejét, testét pedig felnégyelve az ország négy részére küldjék szét. A kormány sürgette a per eldöntését. Azt beszélik, hogy leánya egy mérgezett dinyét küldött be s így halt meg hirtelenül, hogy a borzasztó gyalázatot kikerülje, 1771. márcz. 30-án.

Bodor e történetet jól ismerhette, s e mellett bizonyára számos mondát, mely a babonás nép körében e szörnyetegről szájról-szájra járt. Hogy ezekből mit vett be munkájába, ma már nem lehet megállapítani. De az bizonyos, hogy a történettől nagyban eltér, azt egészen átalakítja. Drámájának ugyanis a meséje ez:

Duzsárd Boldizsár tekervényes úton fővezérségre jutott. Titkon a fejedelemségre áhítzik. Az agg János fejedelem szívet igyekszik gázrágalmakkal fiától, Gábor hrgtól elidegeníteni. A hrg, török követségéből visszatérve, titokban, álneven Radnán időzik, Duzsárd Bertalannénál, Boldizsár anyjánál, kire fia ügyet se vet, kis gyerekkora óta nem látta. Ali Hasszánt haramiak támadták meg s fosztották ki. Gábor megmenté s Duzsárdnénál gondos ápolásban részesül. Felgyógyulván, cselédeivel a herczeg a fehérvári basához kísérteti, hol még végezni valója van, mielőtt haza indulna. Hálás szívvel vesz búcsut megmentőjétől s jóltevőitől. Ezalatt Gábor és Jolán, Duzsárdné leánya, megszerették egymást. De elégedetlenek érkeznék, a kik hírül adják a Kolozsvárt történeteket. Duzsárd ugyanis, hogy czélját biztosabban elérhesse, két orgyilkossal megöleti Opur kancellár fiát, Imrét, Gábor jó barátját s biztosítván meneküléseket, azt vallatja velök, hogy Gábor herczeg bérelte fel őket a gonosz tetre. De aztán a börtönben Giróttal, ki most poroszló, majd porkolábbbá, nemes apróddá, titkárává s végre duzsárdi várnagyává teszi, megöleti őket. Gábort a fejedelmi tanácsban, öreg tehetetlen apja nagy bánatára, száműzik. Gábor, hallva a gázságot, ártatlansága érzetében elhatározza, hogy megjelen az udvarnál, a tanácsban s megvédi magát e képtelen rágalmak ellen. Távozta előtt megvallja szerelmét Jolánnak, de Duzsárdné, mikor megtudja kilétét, hallani sem akar házasságukról. Aztán megvallja, hogy Gábor és Jolán testvérek, mert Jolán a fejedelem természetes leánya. Gábor megjelen az épen együttülő karok és rendek előtt váratlanul. Hiába minden védekezés. A tör jól volt kivétel. Börtönbe vetik. A fejedelem Ali Hasszántól tudja meg fia visszaérkezését s hogy a teremben most róla tárgyalnak. Figyelmezteti, hogy ha baja lesz a herczegnek, akkor jaj az országnak s kivált Kendi Gáspárnak, a bibornoknak s Duzsárdnak, kik számára a selyem zsinór már készen van. De a gyűlés eloszlott, mielőtt a fejedelem oda mehetne. Ali Hasszán barátruhában a börtönbe férkőzik, hogy Gábort megmentse s csapata élén elvigye. Észreveszik s menekülés közben Hasszánt lelövik, Gábor a holttesttel

menekül. Ezalatt Duzsárd a fejedelemhez megy s szenteskedőleg részt vesz bánatában. Leviszi a börtönbe; tán megmenthetik fiát. Ott meg akarja ölni. A fejedelem felfedezi, hogy ő atyja. De a gazember mégis ledöfi. A fejedelem ravatalánál Lónai tanács úr kifejezi a bús Opur előtt erős gyanúját, hogy a fejedelem és Imre gyilkosa Duzsárd. A főurak odasereglenek. Opur Duzsárdot tetemre hívja, a ki kinosan remeg. De már a hadsereget megvesztegette s épen jókor körül fogják a helyiséget s fejedelemnek kiáltják k. Hamisított levéllel Opurt árulónak bélyegzi s szemeit kitolatja. Duzsárdné és Jolán az Orsolya-szűzek kolostorában vannak, Jolán beavatására készülnek. Gábor áruhában búcsuzni jött s bár ittlétéről Duzsárd, kémei révén, értesült, kisklik kezei közül. Duzsárd a hölgyeket magával vonszolja. Anyját kényszeríti, hogy meg ne hazudtolja, mondván: a fejedelemnének nem lévén gyermeke, a fejedelem bánkódott, hogy kihal a család. Szerelmével így fordult felé. De mikor fia megszületett, ugyanakkor a fejedelemné is fiú magzatot szült. Az elkeseredett lány titkon kicserélte a gyermekeket, hogy fia trónra jusson. Így ő a fejedelemnek igaz, törvényes utóda is. Kendit, a ki mind ezekre felsziszsen, Bécsbe küldi követül, zálogul tartván nejét s gyermekeit. Eközben a közkereset alatt levő elégtelenek a havasok közt bújdosnak, hol rátalálnak a tébolyodott, koldusként csatangoló vak Opurra. Halált esküsznek a bitorlóra. Kolozsvárt a bibornok, a császár titkos követével szintén Duzsárd ellen conspirál. Duzsárd ez alatt saját testvérén, Jolánon, erőszakot követ el. A teherbe esett lány megőrül. Duzsárd egy nagyhirű zsidó orvost hivat, mérget kér tőle a bibornok és saját anyja számára, kinek leleplezésétől tart. Az orvos aqua tofanát ad, melyből hat csepp hat hónap alatt menthetetlenül elsorvasztja azt, a ki beveszi. Beletölti a poharakba, de maga véletlenül üres serleget ragadván fel, nem veszi észre, hogy a bibornok sajátjából töltötte meg s kiissza a mérget. Az orvoshoz rohan, hogy adjon ellenmérget. Ez azt mondja, hogy ennek csak egy módja van: ha szűzleányt először ölel férfi, ennek hétszer hét napos magzatából evén, meggyógyul. Duzsárd örömmel gondol Jolánra, hogy kivágja belőle saját gyermekét. Ez alatt Gábor herceg török segédseregekkel jön s egyesül a bújdosókkal, találkozik a vak Opurral, a ki megáldja s meghal. Duzsárdot lozsárdi kastélyában visiók gyötrik. Mindenfelől jönnek a hírek elesett várakról, számos ellenség közeledtéről. Duzsárd ellenük készül. Kendi visszatérven követségéből, lónai várában van, hol meglátogatja a bibornok, ki Duzsárdnét is odavitte e menedékbe, mely maga sem biztos. Elmondja, hogy ő is, Duzsárdné is és sokan meg vannak mérgezve, s érezvén közeli halálát, meggyónja a titkot, hogy a bitorló fejedelem nem Duzsárd, nem is az idvezült fejedelem fia. Egy becsempéztett török, kit bosszúból, hogy János rápazarolja kegyeit, kicserél-

tek a fejedelem természetes fiával, Ali Hasszánnal. Megtudja egyszersmind Kendi, hogy családja Fehérvárt van, melyet most Gábor ostromol. Hirnök jelenti, hogy e várost be is vette. Kendi kétségbe van esve; ő volt Gábor legkeserűbb ellenfele a száműző tanácsban, vétkesnek tartván őt. Űtött a bosszú órája. Duzsárd várát ostromolják, már csupa rom, korom. Duzsárd most is Jolánt keresi, eltelvén a hétszer hét nap, hogy megölje. Mikor épen le akarja szűrni, az örült lány esengése s az orvos könyörgése daczára, egy villám agyonsújtja. Gábor és kísérete előtör. Látják, hogy ama hatalmasabb fejedelem ítelt fölötte. Az elkábult leány magához tér, eszmélni kezd, s boldogan borúl bátyja kebelére. Kendi látván maga felé közeledni nejét s gyermekeit, elérékenyül s könnyes szemekkel esküszik hűséget Gábornak. Mindnyájan felkiáltanak: Éljen Gábor, Erdély fejedelme!

Ez a dráma már egészen világosan van megírva. Látszik, hogy a költő figyelembe vette a gáncokat s igyekezett hasznára fordítani. A fejlődés útján haladt. Sok erővel megírt részlettel találkozzunk a drámában, a szenvedélyek rajzával, egyéni jellemzéssel.

Mindent összevéve, azt érezzük, hogy Bodor szép költői tehetség volt, a ki azonban nem fejlődhetett ki teljesen, legalább a mint megjelent munkáiból látjuk. Méltó, hogy neve ne menjen teljesen feledésbe. Legalább e lapokon legyen megőrizve emléke!

DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

Trodalmi Szemle.

Az alsófehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi-társulat hatodik Évkönyve.

1 terverajzzal és 5 ábrával. A választmány megbízásából szerkeszti **Kóródy Péter** theologiai tanár és egyleti titkár. Kiadja az alsófehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi-egylet. Gyulafehérvárt, püspöki lyceum könyvnyomdája (Pap Gy.) 1894. Ára?

A legújabb vidéki társulatok egyike Gyulafehérváron az erdélyi fejedelmek egykori székvárosában, a római cath. püspökség központján évről-évre figyelemreméltóbb eredményekkel igazolja létjogát. Legutóbbi, immár VI-ik évkönyve is eleven munkásságról, sikeres tevékenységről tanúskodik s csak azt lehet sajnálnunk, hogy néhány kitartó, lelkes úttörő példája itt sem melegíti fel jobban a közönséget s az érdeklődés a közgyűlési ünnepélyességek mozgalmán túl vajmi keveseknél terjed. A vidéki társulatok eme közös és fájdalom, nehezen orvosolható baja adja tollunkra ezt a kérdést: vajjon nem volna czélszerűbb az erők további elforgácsolása helyett az egymással rokon irányt és czélt követő egyesületek gyérszámú munkásainak legalább vidékenként olyformán egyesülni, a mint azt a németek is teszik: hogy az egyesületi fontosabb mozzanatok gyors publicatioját közös folyóirattal — biztossítsák s a közgyűlések váltakozó sorrendjével szorosabbra fűzzék az együvértartozóság és érdekközösség szálait? Itt van az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványa. A szerkesztőség engedélyét, azt hisszük, nem volna nehéz kinyerni s inkább az egyes Évkönyvekből feláldozandó 1--2 ív kiállításának díjából is kiteremthetnők azt a kis subventiot — ha már az Erdélyi Múzeum-Egylet tőkejövedelmei nem futnák ki — a mennyivel a vidéki egyesületek számára nyitandó rovatok a terjedelmet s annak révén a kiadásokat növelnék.¹⁾ A titkárok feladatát képezné a

¹⁾ A magunk részéről szívesen kijelentjük, hogy nemcsak örömmel nyitunk tért minden, erdélyi hazarészünk terén nyilvánuló tudományos működésnek, hanem nagyon is kívánatosnak tartanók e tekintetben a központosítást s egyesült erővel való működést. Benne van programmunkban, minden fűzetünk

havi ülések s ásatások rövid szemléinek pontos, kimerítő beszolgáltatása s az egyes vidéki munkások, sőt maga az egyesület is bejutna legalább a tudományos mozgalmak nagyobb áramlatába s könnyebben közkinccsé válhatnának a most igen kevesekre hozzáférhető és élvezhető közlemények is. Az Évkönyveket azután momentosusabb vagy a közönségre kivonatosabb népszerűsítő közleményekkel keresettebbé tehetnők arra a közönségre, mely a komoly szakszerű fejtegetések által inkább elriasztódik egyesületünktől, de a melynek nagyobb érdeklődését a társulati pénztárak szempontjából is minden kitelhető eszközzel és módon elő kellene segítenünk.

E közös ügyről kitérés után örömmel constatálhatjuk, hogy a gyulafehérvári testvér-egyesület ásatásai állami segítséggel végre nagyobb lendületet vehetének. Gróf Csáky Albin, volt cultusministerünk magasztos gondolkozását fényesen igazolja ez a gondoskodás is. És a társulat rá is szolgált az állami támogatásra. Cserni Béla ritka ügyszeretettel karolta fel a régészeti kutatásokat, mint előbb tevé állattani- és botanikai búvárlataival is s a komoly szaktudóst jellemző kitartással és körültekintéssel látott az apulumi fürdő kitarakásához. Az 1892. november 25 - 1893. június 22-ig és 1893. szeptember 18-tól 1894. április 5-ig vezetett ásatások eredményét a korábbi munkálatokkal együtt pontos és részletes magyarázatokkal megvilágított alaprajz tünneti fel, sőt az ásatások egyes phasisait fényképekkel is (Straubert Ödöné ennek dicsősége) szemlélteti. Az öt évi munkásság nemcsak e terjedelmes fürdőépület alaprajzaival, hanem összesen máris 100-féle téglabélyeggel, melyekből 57 Dáczára újdonságot képez, gazdagítja régészeti irodalmunkat. Tekintélyes nagy szám, a mikor a sokkal régibb nagy-szebeni, kolozsvári múzeumok alig 37, az aquincumi csakis 5 bélyegtypust mutathatnak fel, sőt a Nemzeti Múzeum bélyegtára sem haladja túl a 200-at. E tekintetben csupán a hunyadmegyei történelmi-, régészeti-társulat dévai múzeuma, melyet szerző megnevezéseiben óvatosan kikerülget mindenütt, tehető párhúzámba, a hol az érdeklődők csupán Várhelyről 70-nél több typust számláltak össze s a hol Apulumot is igen tekintélyes collectio képviseli.

Az ásatások eredményének bővebb és szakszerűbb tárgyalását későbbre halasztja szerző, a mit inkább is helyeslünk, mivel legutóbbi ásatásának pontosabb meghatározására sem rendelkezünk elégséges tám-

borítékján olvasható, hogy az „Erdélyi Múzeum” egyik főtörekvése, hogy az erdélyi részekre valóságos irodalmi központtá legyen. Eddig is igyekeztünk figyelemmel kísérni a rokon-irányú tudományos mozgalmakat; a rokon célú egyesületek titkárai leköteleznének, ha időközönként magok küldenének be jelentéseket társulataik működéséről. A kezdeményezés már megtörtént ebben az irányban, pl. a Székely Múzeummal úgy egyeztünk meg, hogy szokásos évi jelentéseit ezután folyóiratunkban fogja közzétenni. Kérjük a többieket is. Közös érdekünk, hogy ne rejtjük véka alá a tudományt, ne aprózzuk el erőnket!

SZERK.

ponttal s csakis hozzávetőleg kockázthatja meg azt a feltevést, hogy a feltárt legdélibb alaprészletek a fürdőtől különböző épülethez tartoznának.

Ily részletesen bizonyítgatja szerző alaprajzainak megbízhatóságát s a vitatkozásnak eme módját szívesen elengedjük vala valami marandóbb becsű közleményért. Általában a polemicus hangot nem óhajtjuk Évkönyveinkben meghonosítani, miután a vidéki társulatok évdíjas és másnemű tagjai ritkán és kivételesen vannak abban a helyzetben, hogy az ostromolt ellenvéleményeket elolvashassák s ítékezésre alig is vállalkoznak.

Még egyet kifogásolunk az alsófehérmegyei társulat Évkönyvében, t. i. a külföldi szakemberekre utalások gyakoriságát. Akármennyire becsüljük is a külföldet; akármennyire tudatában vagyunk is a Corpus Inscriptionum Latinarum pótfüzeteit szerkesztő férfiak nagy tekintélyeinek: talán nem egészen követendő példa a hazai folyóiratok vezérkarának teljes mellőzése, sőt az itt-ott nálunk is jelentkező publicitok ily nagymérvű agyonhallgatása. Az Archaeologiai Értesítő és a kolozsvári Múzeum Egylet közleményei — hogy a vidéki társulatok Évkönyveiről és a délmagyarországi történelmi-, régészeti-társulat közleményeiről nem szóljunk — nagyon sok felhasználható adalékot szolgáltatnak már . . .

Fel kell említenünk még, hogy a most bemutatott ásatás 24 új bélyegtypust mutatott fel, melyek közül egy a (Pedites) Singularis-ektől származik. Több bélyeg fordított sorrendben készült. Így a 102, melynek felső sora valóban a legio XIII. geminát jelenti.

A fűtőszerkezethez tartozó téglaszlopok, a befalazott melegvezető csövek, cement padlóteredékek, szemcsés vörös vakolatdarabok, apró csonttűk egy füles (3 füllel) agyagkorsó, 1 lámpa, néhány Philippus Arabs, Antoninus Pius, Alexander Severus veretű ezüst- és bronz-érem képezik a leletek nevezetesebbjeit. Felírást követ nem szolgáltatott ez az ásatás.

Weszely Károly veterán történettudósunk „Képek Gyulafehérvár múltjából“ cím alatt Gyulafehérvár XVI. század végéről és a XVII. folyamáról ismerteti a város akkori administratioját, topographiai felosztását, pár jogszolgáltatási példával fűszerezve cikkét. A város a fejedelmi korban a jelenlegi vár területét foglalta el s nyugatra a szőlők, délre Váradja-felé terjeszkedett. A mostani város helyét úrbéresek, kertek (mint a városház táján a jezsuiták kertje), léteztek a Felső-majort képezve, mely elnevezés ma Lipovanra alakult, míg a mostani major külvárost akkor alsó majornak hívták. A várban a székesegyház, a püspöki-palota, a tűzéraktanyává alakított Báthory-palota, a törvényszék által használt régi nőzárda, majd 1714—1867-ki pénzverde, a laktanyát képező Bethlen-collegium, a várparancsnok székházává alakult Mikó-féle ház kerülték el az 1710. után gr. Steinville parancs-

noksága alatt megkezdett várépítési munkálatokat. A várépítés semmisíté meg az 1698-ban létrejött vallási unio után szervezett gör. cath. püspök templomát és rezidenciáját, a kit azután Balázsfalvára helyezték. A fejedelmi várból nyugatra a Szt-Mihály-kapu, keletre a mostani Károly-kapu helyén állott Szt.-György-kapu vezetett. A város négy negyedre oszlott, u. m. 1. vár-fertály 2. a téglafertály, 3. a bódog- (Boldogasszony) fertály, 4. a lippa-fertály utczái is mind magyarosok valának s csupán a szélbeli kis oláh utca jelezte a XVI. század végén kis jelzőjével, hogy néhány oláh család is élvezte már a fejedelmi székhely jótékonyágát.

1602 ben a városi tanács 12 tagból, a képviselő 40-ből állott, a kik mind magyarok valának. Tanácsvégezések, ítéletkivonatok képezik a czikk folytatását s csak azt csodáljuk, hogy a hol annyi becses és közérdekű adat áll rendelkezésre, ott a női zárda eredetére vonatkozó kevés értékű monda közlésére szorúlnak.

Csató János alispán és fáradhataflan botanikusunk a Vöröspatak felett általa 1892. október 21-én felfedezett Száraz-tó (Teu Saca) nevű tőzegláp jellemző növényeit s főleg tőzegmoháit ismerteti. Az 58 lépés hosszú és 30 lépés széles tőzegláp valószínűleg 1740. felhagyott régi vízgyűjtő maradványa s annyiban érdekes, hogy a közel fekvő Porur község M l u h a hegyén előforduló másik tőzeglápétól a nagy közelség daczára eltérő tőzegmohákat táplál . . .

Kóródy Péter titkári jelentése az 1892. nevezetesebb eseményeiről számol be. A társulati tagok száma 167 s Gyulafehérvár mellett Abrudbánya, Nagy-Enyed közönsége szolgáltatja ezekhez a fő continenst. A múzeum-igazgató Cserni Béla, ki egyúttal az ásatások vezetésében is érdemeket szerzett, könyv- és pénztárnok jelentései jelzik az anyagi haladást. Itt is a pénztelenség, a vidéki társulatok emez átka, bénítja a serényebb tevékenységet s azzal a kevéssel, a mi rendelkezésükre állott, aránylag valóban sokat producáltak. Mindez természetesen még szembetűnővé teszi a kicsiny munkáscsoport rendkívüli érdemeit. Ezek közül Cserni Bélának, a társulat éltető szellemének e helyen is szerencsét kívánunk.

TÉGLÁS GÁBOR.

A balavásári szüret.

Történeti rajz a költétkorból. Irta: Hentaller Lajos. Budapest, 1891. kis 8-adr. 157 lap.

„Az 1851—52-ik év szomorúan végzetes a magyar nemzetre. Elégedetlen volt mindenki s remélt minden ember. Az emberek ha az utcázakon találkoztak, titokteljesen mosolyogtak egymásra; éjnek idején kijártak a rétekre, a mezőkre s fegyver-forgatásban gyakorolták magukat; a nyilvános helyeken egy egy jelszó-félét sűgött az ismeretlen szomszédja fülébe s rögtön mint régi ismerősök, barátok, testvérek,

karöltve távoztak. Egyszóval mindenkinek volt valami titkolni valója a rendőrség, vagy az olyan előtt, a ki gyanúsnak tünt föl előtte.“

Igy vezeti be Hentaller Lajos fent címzett munkáját, a mely legújabb történelmünk egyik szomorú fejezetét, a Makk-Gál-féle összeesküvést beszéli el könnyed tárcza-modorban, de eredeti források alapján.

A címében előforduló Balavásár egy kis falu a Maros-Vásárhely és Segesvár közötti országút középpontján, a hol az 1851-iki szüret alkalmával ez a szerencsétlenül végződött erdélyi utó-forradalom szövődött, a melynek gyászos áldozatai (Török János maros-vásárhelyi tanár, Gálfi Mihály ügyvéd és Horváth Károly birtokos 1854. márcz. 10.) a maros-vásárhelyi Posta-réten bitófán végezték jobb sorsra érdemes életüket; s számosan, többnyire fiatal emberek 4 20 évi várfogságra ítéltettek, a kik ugyan 1857. közepén kegyelmet nyertek.

A szerencsétlen mozgalom abból a nagy európai forradalmi bizottságból indult ki, melynek szervezetét Mazzini József, az olasz összeesküvések éltető szelleme dolgozta ki az 1849-iki forradalmak legyőzése után. Főfészke e bizottságnak London volt, a hol Mazzini is lakott. Itt dolgozták ki 1850 nyarán az általános európai forradalom tervét, melynek kitörése 1852. márcz. idusára volt kitűzve.

A magyarországi forradalmi propagandát Makk József volt honvéd tüzér ezredes kezdeményezte és szervezte. Kossuthtól kieszközölt egy „tervvezlatot“ és „útasítást“, mely előadja, hogy miként kell az összeesküvést szervezni. Egy titkos organizatio leendett az, melyet „évszaki rendszer“-nek neveztek el. Az egész Magyarországra kiterjedő szervezet volt az e s z t e n d ő, melynek 12 hónapjából 3 hónap Erdélyre esett. Az egész élén egy láthatatlan kormány állott. Mindenik hónapnak volt egy polgári főnöke, és egy katonai parancsnoka. Az erdélyi részekben a polgári főnökök voltak: Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly. A Székelyföld által képezett egyik „hónap“ négy hétre oszlott, u. m. Udvarhely, Háromszék, Maros- és Csíkszékre. A hetek napokra, a napok 12 „órára“ oszlottak. Az „órák“ századot jelentettek kiknek 60 perceik s ezeknek ismét másod perceik (közlegényeik) voltak.

Makk József Oláhországból (Bukarestből), Gál Sándor volt honvéd ezredes, a leendett „Erdély szabadító hadsereg főparancsnoka“, Konstantinápolyból küldözte be az országba propagandát csináló megbízottait, útasítását, leveleit. Makk megbízottja, Magas Ernő megjelent a balavásári szüreten Horváth Károlynál s ott kezdték szervezni a Székelyföld „hónap“-ját, a mely szervezkedés a legnagyobb serénységgel folyt az év végéig.

Az osztrák kormányt Napoleont kitűnően szervezett titkos rendőrsége tette figyelmissé az Erdélyben készülő forradalomra. A rendőrség aztán figyelemmel kísérte a nyíltan folyó szervezkedést, melyről még a

piaczi kofák is nyíltan beszélgettek, s 1851 decz. 30-án a bukaresti osztrák konzul oláh rendőrökkel megmotoztatta Makk bukaresti lakását, s ő maga bár elmenekült, íratait lefoglalták. Három hét múlva 1852 jan. 24-én éjjel az erdélyi összeesküvők főbb szerepvivőit is özsze-fogdosta az osztrák rendőrség.

Az elfogottakat Nagy-Szebenbe hurcolták, s hadi törvényszék elébe állították. A vizsgálatot elhúzták 1853 szeptemberéig. Ekkor a foglyok nagy részét Gyulafehérvárra szállították át, csakis a legfőbbeket hagyván Szebenben.

A gyulafehérvári mintegy 70 fogoly előtt 1854 márcz. első napjaiban olvasták fel az ítéletet, mely 4—20 évig terjedő várfogságra szólt. A Székelyföld 3 főnökét Marosvásárhelyre szállították, s ott a várban beszállásolván, márcz. 10-én a város végén levő Posta-réten felakasztották.

Ennek a szomorú és alapjában elhibázott, a magyar-székely nyílt és conspirálni nem tudó jellemmel ellenkező szervezetű összeesküvésnek keletkezését, fejlődését és gyászos lefolyását beszéli el Hentaller könyve, a mely felhasználja (bár nem idézi) az erről szóló bőséges irodalmat, de sok eddig ismeretlen, új, s az ő gazdag gyűjteményében részben eredetiben meglevő okiratok beleszövéssel illusztrálja s világítja meg annak történetét. S ez ad munkájának mintegy forrásszerű nagyobb jelentőséget.

A munka élvezetes olvasmányúl kinálkozik mindenkinek, a ki ez idők történetét ismerni akarja. Hentallert méltó elismerés illeti e maradandó becsű munkája megírásáért.

Sz. L.

Philosophia a középiskolában.

Trendelenburg, derék philosophus — neve mutatja, hogy német — Aristotelesnek logikába vágó írataiból kivonatokat gyűjtött össze és methodikailag rendezve, kiadta ezen cím alatt: *Elementa logices Aristoteleae.* — In usum scholarum ex Aristotele excerptis conveitit illustravit Fr. Ad. Trendelenburg. — 9-dik kiadás. — Berolini, 1892.

Kiadója két czélt tartott szeme előtt. Egyet azt, hogy a gymnasium főtantárgya a classica philologia levén, a görög szöveg tanulása mintegy folytatása legyen a korábbi tanulmányoknak. A másikat természetesen azt, hogy a gymnasiumi tanuló a logikai törvényekkel alaposan megismerkedjék.

Ehez a könyvhez útasítás gyanánt magyarázatokat is írt Trendelenburg ily czímmel: *Erläuterungen zu den Elementen der aristotelischen Logik.* — Zunächst für den Unterricht in den Gymnasien. Berlin, 1861. (2. kiadás.). Ennek az előbeszédében azt mutatja ki hatalmas érvekkel, hogy a gymnasiumi tanulmányok kiegészítésére, a phi-

losophiai propaedeutica okvetetlenül szükséges. A mi következik, az nevezett előbeszéd fordítása.

* * *

Az útbóbbi tíz évében nem egyszer hozatott kérdésbe, vajjon czélszerű-é a philosophiai előkészítő tanfolyam a gymnasiumokban.

Előbb is, hogyha a történelmet vesszük figyelemre, oly régi dolog az a tudományos iskolákban, mint ezek maguk. A reformátorok, a kiknek bölcs szemessége gymnasiumaink berendezésében még ma is folyvást hat, kifejezetten megkívánták a logika tanítását, mint folytatását a nyelvtanénak. Luther¹⁾ írja: „Azután, ha a fiuk a grammaticában eléggé járatosok, azon órát a dialecticára és rhetorikára kell fordítani.“ Napjainknak sokfelé ágazó, a világnak minden lehető oldalát igénylő tanításában Luthernek untalan hajtott szava int minket, hogy: „ne terheljük a szegény gyermekeket oly sokféleséggel, a mi nemcsak haszontalan, de ártalmas is.“ Ezt a szózatot lehetetlen már ma úgy teljesíteni, mint ezelőtt háromszáz évvel, midőn a világ folyása még mérsékelte és korlátozta magát; a midőn az egyháztól indulva, a latin a világ nyelve volt; a midőn a határtalanul gyarapodó természet-tudományok mindinkább befonódván a mindennapi életbe, jellemzik sajátosan az újabb kort. Mindazáltal nekünk, ha a műveltséget nem szétmálló sokaságban, hanem az egésznek egységében keressük, untalan vissza kell tekintenünk Luthernek ama szózatára s a fenyegető terjedelemmel szemben középpontokba kell gyűjtenünk az erőt, a honnan a szellem beláthassa a területet s ura lehessen neki.

Az már a kérdés, hogy azok közzé tartozik-é a bölcsesletnek előkészítő tanítása. Luther azt tartotta, hogy közjük. Melanchthon munkába is vette s írt egy könyvet: „erotemata dialectices,“ a mely még a catholicus iskolákba is befurakodott volt, a honnan rövid időn természetesen kitiltották.²⁾

A mult százévben is sürgették a bölcsesletbe bevezető oktatást³⁾ a legderekabb nyelvészek s iskolai férfiak, mint Facciolati, Geszner, Ernesti, Wytttenbach.

De midőn a bölcseslet átalakulást szenvedett Kant által s utána sűrűn váltakoztak a bölcsesleti rendszerek, a korábbi eljárás nem lát-

¹⁾ Unterricht der Visitatoren im Kurfürstenthum zu Sachsen 1528.

²⁾ „Az akkor volt,“ mondják. Szolgálók hát egy korunkbeli adattal. XIII. Leo az atomok elméletét az egyház tanaival egyeztethetőnek nem látván, az új kémia tanítását az iskolában eltiltotta. Most hát ott a víz alakultát így magyarázzák: „az éleny és könny összevegyülvén, egyikök az éleny iségét, a másikuk a könny iségét elveszti s mind a kettő őszanyaggá (materia prima) válnak. De az őszanyag nemcsak láthatatlan, hanem egymagára nem is létezik; hozzájárul tehát a víz iség (aquaitas) és vizet csinál be öle. (Forma dat esse rei.) (L. Comtemporary Review 1894. August. 294. l.)

³⁾ Philosophia propaedeutica.

szott kielégítőnek, egy új pedig nem nyer el szilárd és állandó elfogadást. Ekkor sok gymnasium nem akart az ingó talajra lépni és a philosophiát, mely szerintök a gymnasium körével nincs szoros kapcsolatban, merőben az egyetemhez akarták útasítani. Örvendettek, hogy a tárgyaknak szaporodó s terhelő sokaságából legalább egytől megmenekülnek, még pedig olyantól, a melyre egészen alkalmas tanítót nehéz találni. Igaz, hogy a porosz gymnasiumokban, felsőség rendeletéből megtartották a philosophiai propaedeutica tanítását. De biz' a nem virágzik mindenütt és még az oly gymnasiumokban is, a melyek mintaszerveknek méltán tartatnak, görbe szemmel nézik és mostoha kézzel bánnak vele. Hiszen a primában¹⁾ neki heteként szánt két órát sok helyt a lehető legkisebb s ennél fogva elégtelen mértékre, egy órára szállították le. A hol az történik, többet árt, mint használ. A helyett, hogy gerjesztene, inkább rontja a kedvet a bölcséleti tanulmányokhoz. A félig-meddigség az ily dolgokban annyival is inkább veszélyes, mivel a bölcsületnek éppen arra kell tanítania az embert, hogy mindent egészében fogjon fel. Ámde az ily szétदारabolásban az az elv egészen elvesz szem elől. Jobb lenne merőben felhagyni a tanításnak ezen ágával, mintsem látszólag űzni és úgy valóban vesztére járni. Ohajtandó, hogy adjon szabadságot a felhagyására a kormány ott, a hol nem akarnak jobb módon járni el. Minthogy a bölcsület oktatása a tudomány legmagasabb fejlődésére mutat utat, méltósággal s erővel kell azt űzni, mikor a fiatal szellem legelsőbben tekint be abba a vidékbe. A hol azt nem akarják tenni, vagy a tárgy nem fér be a gymnasium körébe, ott föl kell hagyni a félszepséggel.

Igaz, hogy a szellemnek minden irányában haladó mozgékony korunk minden lehető követel a gymnasiumoktól és hogy ezek nem háríthatnak el maguktól sokat, ha nem akarnak elmaradni a fejlődéstől. A mily mértékben szaporodnak az igények, abban lesz sürgetőbb az a kötelesség, hogy szoros határt szabjanak s a mi közéje nem fér, elútasítsák. Ilyes-é vajjon a philosophiai propaedeutica? Ha ezzel valami új dolgot kezdenek és nem sokkal inkább a régi tárgyak fejeződnek be s ismertetnek mélyebben; ha csak idegen tárgyakhoz mint idegen járúl, kiküszöbölése igazolva van. Szerzőt tehát az a szempont irányozta az „Aristoteles logikája elemeiben,“ hogy a philosophiai előkészítést a legszorosabban kapesolja a gymnasium köréhez. A logika legfontosb állítmányai Aristotelesnek saját szavaival vannak ott előadva s a végett az egyszerű és jelentős²⁾ helyek összegyűjtve. Ha egyfelől magyarázataik s világosításaik a bölcsületi előkészületre elégségesek; másfelől a görög régiség talaján és így mintegy a gymnasiumnak leg-sajátabb terén állva elégitik ki a bölcsületi szükségletet és a tantárgyak tömörítésére³⁾ működnek.

1) „Prima“ Németországban a gymuas. 7. és 8. osztály.

2) Praegnans.

3) Concentratio.

Aristoteles logikája nincs elévülve, éppen úgy nincs, mint Euklides geometriája, vagy a teremtő szellemes görögök tudománybeli más felfedezései. Pythagoras állítmánya a háromszögtanban és függvénytanban ma is nagy szerepet játszik és oly elélépteket eszközöl a mathesisban, a melyeket a régiek nem is sejtettek. Az ellipsisek és parabolák, a melyeket Archimedes korában elmeftuttatás¹⁾ gyanánt tárgyaltak, ma már az égi testek pályáján, az eldobott testek útján, az optikai jelenségeken oly uradalomra tettek szert, a mely a régiek előtt ismeretlen tér vala. Az emeltyűnek Archimedes-féle törvénye ma ezer meg ezer gépekben alkalmaztatik. A kéz, melyet Aristoteles és Galenus mint szerszámok szerszámát vizsgáltak, ma oly szerszámokkal bánik, s annál fogva oly mozgásokat teszen, a melyeket a régiek életmódja nem követelt. Ámde a Pythagoras állítmánya, a kúpszeletek tulajdonságai és a kézfogások elmélete változatlanul megmaradtak és az alkalmazással kapott új és nagy viszonyaikban állandó jelentőségüket és beható erejüket érvényesítették; ők maguk ifjakkak maradtak, a milyenek azon napon voltak, a mikor nagy felfedezőik elméjét legelsőbben meglepték és alkalmazásuk végtelen szövedékében hovatovább hatalmasabbakká lettek. Ily értelemben nem évültek, vagy öregedtek el Aristoteles logikai törvényei. A világnak új oldalai tűntek föl; a módszerek bámulatos mesterséggel alkalmazkodtak tárgyaikhoz, hogy minél jobban megmarkolhassák és biztosabban megtarthassák. Ámde mindezen viszonyokon és lánczolatokon ugyanazon törvények uralkodnak s mint vörös fonal húzódnak át lefejtetetlenül a tudományok szövedékén. Félreismerik a miatt, hogy elmulasztották a logikai alapfogalmakat bölcséleti szülőföldjük magános elvontságából kivenni és tevékenységük terére, a tudományok konkrét életébe bevinni.

Az iskolában a sok tudomány mindenike a maga útját járja s így a mathesis, a physika, a történelem; elszélednek sok vidékre és alig osztóznak valami közösből. Platon már abban a korban, mikor a kezdődő tudományok az ő egységükben önként összetartottak, észre vette a veszélyt, melylyel az ismeretek szétszórt sokasága fenyegeti az elmét. Kiszabván előbb a tanítás tárgyait, azt a gondolatot fejezi ki egyszerűen és határozottan, a mely a bölcséleti előkészítésben ma is előttünk kell hogy lebegjen: „Azután — írja — a válogatott, húsz éves ifjakat nagyobb tisztességre kell emelni és a gyermekkorukban elszórtan kapott tanulmányokat össze kell állítani nekik, hogy lássák meg a tudományoknak egymással és a valósággal való közel rokonságát. Csak az ilyen tanulás szilárd és állandó, a kiben ez megfogamzik; egyszersmind tanúbizony-sága is a bölcselő elmének; mert az összefoglaló szellem²⁾ alkalmas az okoskodásra és vitatásra.³⁾ A mennyiben a

¹⁾ Fries Spiel des Verstandes.

²⁾ Synopticus.

³⁾ Dialecticus.

rokonság a logikai közös eljáráson alapút, a logika tanítása azt az összefoglalást¹⁾ megadhatja. Azért hát a gymnasium körébe tartozó tanulmányokban ki kell mutatni és példákkal világosítani a logika törvényeit, mint a rendnek és kapcsolatosságnak alattomban működő hatalmát. Azzal kell a száraz fogalomba életet önteni és nagy jelentőségét megismertetni; azzal tüntetni ki az egymástól legtávolabb álló ismeretekben is a közösséget, a melyet Platon „közel rokonságnak“²⁾ nevez. Ily értelemben nem lehet a logika tanítását a tantárgyak szaporításának tekinteni, sőt az éppen arra az összefoglalásra dolgozik, a mire ma nagyobb szükségünk van, mint valaha.

Ezekkel az alaptételekkel³⁾ való foglalkozásnak még egy más különös előnye is van. Aristoteles philosophiai nyelve oly tudományos műnyelvet állapított meg, a mely ma is alapúl szolgál a miénknek. A latin fordítók és a scholasticus commentatorok közbenjárásával alkotott bölceleti szavaink majd mindnyájan Aristotelesi eredetűkre vallanak. Hogy az oly neveket, mint Subjectum és Objectum, Substantia és Accidens, Potentia és Actus, prius és posterius, (synthesis és analysis), a kategoriák és a Syllogismus⁴⁾ és részei, helyesen, szabatosan megérthessük, Aristoteleshez kell folyamodnunk, mint a ki azokat legelsőbben alkotta. Ha egy ismeretes közmondás szerint, a szavak értéke olyan, mint a vert pénzé, Aristotelesnél a philosophiai nevek jóféle érzezből verettek, és most, midőn eredeti alkotásukat alig értjük, a papirpénz ingatag és ráfogott értékére sülyedtek. Igen szükséges tehát, hogy a kútfőnél keressük fel igazi értéküket. A görög nyelvészet benyúlik a mi élőnyelveink értelmezésébe⁵⁾ és a tanítvány ez által a görög befolyásnak nevezetes példájával ismerkedik meg.

Ez úton a gymnasium egy derék bölceleti műveltség jövőndő alakultára fog talán egyik eszközül szolgálni. Mi az újabb tudomány mozgalmában elvesztettük a görögök egyszerűségét. Goethe egykor a mesterséges kísértemények⁶⁾ túlsulya ellenében az adott dolgok nyugodtabb figyelését követelte, mint a hajdaniak cselekedtek. A korunkbeli

1) Synopsis. — A német „Uebersicht“ után indulva „áttekintés“-nek szokták fordítani. De mind a német, mind a magyar szóban el van veszve a főfogalom, a melyet a Syn (= össze) fejez ki. Ellenben az opsis különböző és felcserélhető.

2) Familiaritas.

3) Grundsatz.

4) Syllogismus, Major, Minor műszavak aequivalenseit fordításban koholni, az újabb nyelvű írók s az elsőt az ő latin fordítók sem kísértették meg. Mi is hát kénytelenek vagyunk azokat használni.

5) A mi más családba tartozó nyelvünkben ugyan nem vizsgálunk a görög és latin műszavak; de kárpótlásul német kifejezéseiket fordítjuk le szóról-szóra, nem egyszer értelmeik kárával, mint főlebb mutattam ki a synopsis-sal.

6) Experiment.

dialectikában a fogalmakat még inkább, mint a kísérterményeket és kevesebb haszonnal nyújtogatják és ránczigálják a helyett, hogy a velök jelölt dolgot mentere hagynák és a dolgot magát tartanak szemmel; miszerint a dialectika mindig abban jár, hogy ellenmondást keltsen s azt csak a végett foglalja össze, hogy megint felbontsa az egységet s újabb meghasonlást okozzon; az eljárás izgalma elveszteti azt a nyugalmat és nagyságos egyszerűséget, mely minket Platonban s Aristotelesben bámulatossan kielégít és a hajdani kutatásnak azt az ártatlanságát, mely őszintén s egyenesen csak a dologgal foglalkodik. A vizsgálódás egészen belemerül a dologba; az előadás díszje a díszítés hiányában áll és a kifejezés azért látszik néha darabosnak és szegletesnek, mivel a jelölt gondolatot, úgy szólva, meztelenül hagyja. Az alaknak és tartalomnak az egyszerűségében „Euklides elemei“ mellé helyezkedik Aristoteles logikája. ¹⁾

A classica-philológiának nagy érdeme az, hogy százévek s ezer évek eltelte után is a mi jelenünk és a világtörténelemnek az ő szellemi teremtményeiben legjellemzetesebb népe közt nem támadt hézag, hanem az eredeti görögökkel való közlekedés által gazdagodik és gyarapodik a mi művelődésünk. Vajha élesztené a gymnasium a bölcséleti kezdő tanulmányt is; hiszen a jelen majd elég hatalmasan fogja érvényesíteni a jogát az ifjúság irányában.

Tanítványunk a logikában azokkal az alapfogalmakkal találkozik, a melyek minden ismeretben rejtőzve, működnek. Minthogy csak rejtőznek, most pedig csupaszon állván előtte, jórendin szárazoknak s életteleneknek látszanak neki. Azért hát abban áll a tanítás mestersege, hogy megadja nekik a tanítvány elméjében azt a jelentőséget, a mit magukban foglalnak. E végett nemcsak magukra kell a logikai meghatározásokat élénken előadni, hanem a tudományokban viselt szerepüket is ismertetni. ²⁾ Minthogy már a tanulmányok, bármily különfélék legyenek, két nagy törzsököt alkotnak, a melyeknek egyike a nyelvből, másika a mathesisben gyökeredzik, a lesz a feladatunk, hogy a logikai fogalmaknak mind a két törzsekben alkotó és építő erejét kimutassuk. A bélátó tanító, a ki előtt tanítványainak saját láthatára tárva van, éppen azokból a tárgyakból, a mivel ők azon időben foglalkoznak, vehet illő és alkalmas példákat, hogy fejökben a tudományos eszmetömegeket egymáshoz közelebb térítse és egyiket a másikkal erősíttessé. De hogy a bölcséletnek — saját fogalma ellenére — a tanítása egyoldalú ne legyen, oly tanítót kell megbízni vele, a ki a tanulmányoknak mind a két törzsekével annyira ismeretes legyen, hogy

¹⁾ Nem csekély dolog ám, hogy Aristoteles azokat a (logikai) alakokat megszeghetetlen törvények képébe öltöztette és annál fogva első volt, a ki a mathesistől megvála is mathesisserűen írt. „Leibnitz.

²⁾ „Egyébaránt azt tartom, hogy ha a logikus példák nélkül ad szabályokat elé, az annyira, mintha a vívást szóval akarná tanítani.“ Luther.

mind a kettőben ki bírja mutatni a logikai meghatározások szereplését. Ha nem volna a gymnasiumnál oly tanító, a ki át tudja tekinteni a tanulmányok egészét, az esetben tanácsosabb lenne a bölcséleti előkészítést merőben abbahagyni és meg se kísérteni.

A philosophiai propaedeuticához a tapasztalati lélektan szokták csatolni, sőt a bölcsélet történelméből is néhány szakaszt. Nekem úgy tetszik, hogy mind a kettő kívül esik a gymnasium saját körén. Ha a psychologia tudomány akar lenni — nem tudományos psychologia pedig semmit sem használ és csak árt, — benne érik végöket a természet minden feladatai, mert a lélektanban keresik feloldásukat és nem különben a psychológiából indulnak ki a szellemvilág minden feladatai, mert finom és fontos csirái mind az ember lelkében léteznek. A psychologia a philosophiának oly annyira a középpontjában fészkel, hogy azt előkészítőül igen bajosan alkalmazhatni. A mi a bölcsélet történelmét illeti, azt a gymnasiumban csak töredékesen lehet tárgyalni és az olyan kóstoltatással nem ritkán megrontják az egésznek az élvezetét.¹⁾

A porosz gymnasiumokban a prima két évi tanfolyamában minden féléven hetenként két óra van szabva a philosophiai propaedeutikára. Ezek többnyire árván, sőt fogamatlanul telnek el. Ha azonban a bölcséleti előkészítés céljából megérik a logikával s a bölcséleti többi tudományok nem gymnasiumba valók: a szükségképp mindig szaporodó tantárgyak tekintetéből időt nyerhetni a dolog vesztesége nélkül, sőt erősítésére.

Ugyanis, ha egy féléven hetenként három órát szánnak a logikára, súlyt és érdeket adnak neki és a tanítványok erejét annyira tömöríthetik, hogy ezek az új tárgy nehézségeit legyőzni bírják. Ily intensív eljárás, azt hiszem, egy félévben fogamatosabb lenne, mint az, hogy a philosophiai előkészítő oktatást négy féléven huzcolják át, kellő közép-pont nélkül és kivált ott, a hol a gymnasium utolsó évfolyamában adnának neki helyet, az egyetemi tanulásra is előkészületül szolgálna.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

Új görög nyelvtan.

Olvasmányokkal és bevezetéssel az új görög nyelvtudományba. Irta: Pecz Vilmos. Budapest, Franklin-társulat, 1894. Ára 2 frt.

Két évvel ezelőtt e könyv tudós szerzője hosszabb időt töltött Görögország földjén, nemcsak hogy vidám egét, üde levegőjét, bájos vidékeit és tengerpartjának szemképráztató s lélekemelő panorámát

¹⁾ Ebben én is kezet fogok Tr ndelenburggal; de a mi a lélektan illeti, minthogy az előbbiekben „empirica psychológiát” emlegetett, a szövegbeli mostani jell mzészt erre alkalmazhatónak nem tartom. Ezt bizvást be lehet venni a propaedeuticába; mert nem hogy a „prima”-beli, de az alosztályi tanuló is felfoghatja, sőt a logika megértésére is szolgál.

élvezze, hanem hogy tanulmányozza is ezen újra éledt nemzet nyelvét és műkinceseit, gazdag múltjának képét pedig a jelen nyújtotta documentumok segítségével kiegészítse és hitelesítse. Tanulmányának s személyes intuitióinak eredménye egyebek között e könyv, a mely hézagot pótol.

A könyv első részét egy alapos szakképzettséggel készült tanulmány teszi az új görög nyelvtudomány mai állásáról s történetéről. — A szabadságharcz lezajlása után a philhellének az új életre kelt népben a régi nagyságot keresték, míg a mishellének („Fallmeyer“) azt igyekeztek kimutatni, hogy ma már nincsenek is görögök, hanem helyükben egy mind fajra, mind nyelvre nézve teljesen elszlávosodott nemzet. E theoria, melynek csakhamar számos híve akadt, beható anthropologiai s ethnographiai tanulmányoknak lőn megindítójává, melyek végsővé tették, hogy a mai görögöket a régiek utódainak kell tekintenünk. Mert ámbár szláv, albán és oláh elem physikailag befolyásolta is a görög népet, nyelvére úgyszólván semmi hatással sem volt. (I.) Daczára azonban annak, hogy a ki csak rövid ideig beszélt görög emberrel, igaznak kénytelen elismerni Curtius ama nyilatkozatát, hogy kivéve némely ión sziget lakóit, a kik helyzetüknél fogva nagyon ki voltak téve az olasz nyelv befolyásának, a legutolsó görög is tiszta görögséggel beszél: mégis igen nagy az ellentétes nézetek száma, a melyek pro és contra túlzásba esnek s fölületes lármájukkal a szakértőktől hangoztatott igazságot elnyomják. Nem is csoda! Hiszen az új görög nyelvvel csak a jelen század elején kezdenek rendszerezesebben és sűrűbben foglalkozni, s e munkásság is csak az utolsó évtizedben emelkedik tudományos színvonalra, jóllehet, az összehasonlító nyelvtudományt már e század derekán segítségül hívhatta. (II.) — Christopulos és követőivel szemben Chatzidakis kimutatta, hogy a mai görög köznyelv és dialectusai nem az aeol és dór nyelvjárásoknak, hanem az alexandriai korszakban az attikai irodalmi nyelvből keletkezett köznyelvnek, u. n. κοινή διαλέκτος-nak tovább fejlődései. (III.) — A görög nyelv korszakai: α) az ősnyelv kora, a görögnek az indogerman anyanyelvből való kiválásától a dialectusok kifejlődéséig, kbl. 1000 évig Kr. e.; — β) a dialectusok kora kbl. Kr. e. 500-ig, midőn az egyes dialectusok nemcsak a beszédben, hanem az írásban is érvényre jutnak s egyes műfajokkal úgyszólván elválaszthatatlanul összenőnek; — γ) az attikai nyelv kora kbl. Krisztus születéséig, melyben az attikai mellett a többi dialectusok háttérbe szorúlnak; N. Sándor kelet uralkodó nyelvéné is teszi azt. — De idővel megváltozik hang-, alak- és mondatnyelvében: az *i* hang előtérbe lép, analogikus képzések egyszerűbbé teszik, a név- és igeragozást, egyszerűbbé válik a mondatalkotás is. Leglényegesebb változás azonban az lesz, hogy a hangsúly, mely addig csak a hang erejét és fokát egyesítette magában, magához ragadja még a hanghúzatot is, a

mi azelőtt egyes szótagok külön tulajdona, s így jellemző sajátága volt. Ezen sajátosságok, melyek Krisztus születése táján, vagy egy-két századdal azután lettek általánosakká, teszik főtulajdonságát a kbl. 500-ig Kr. u. tartó δ) negyedik korszaknak, az u. n. κοινή διάλεκτος-nak. — A mint azonban a régi dialectusok lassanként elenyésztek, mind szabadabb tér nyílt a κοινή διάλεκτος osztlásának. A belőle képződött új nyelvjárások, bár a szóanyagot nagyobbrészt az ókori nyelvből örökölték, hang- és alaktan tekintetében, tehát épen a legjellemzőbb sajátságokra nézve, majd teljesen függetlenek az ókori nyelvjárásoktól. E dialectusok határozottabb kifejlődésének ideje kbl. a Kr. utáni 500 éyre tehető, s onnan kezdődik ε) a görög ny. ötödik korszak a, mely egészen a folyó század elejéig tart. — Ezen korszak dialectusai mellett (a tzakoni kivételével), a melyek tovább folytatódnak, kivált a városokban egy új köznyelv (καθημερινή v. δημοδής γλώσσα) fejlődik ki, s ez ζ) a hatodik korszak. (IV.) — A mai görög dialectusokat Chatzidakis két főcsoportra, északra és délre osztja, a melyek határvonala az Athenai közelében elhaladó 33-ik szélességi fok. A különbség abban mutatkozik, hogy a déli csoporthoz képest az északiban a hangsúlytalan *n* és *i* hangok elenyésznek, a hangsúlytalan *o* hang *u*-vá, az *e* meg *i*-vé gyengül. A régi nyelvjárásokkal, melyek a tzakoni kivételével mind kiveszttek, semmi összefüggésük sincs. Idegen hatás jóformán csak a szóképzésben, főleg pedig idegen szavak fölvetelében mutatkozik. A földolokban, a hang- és ragozástan tekintetében, a mai görög ny. érintetlen maradt, s mint ilyen, a réginek valódi származéka. A mi változás történt, az olyan természetű, a mi minden nyelv fejlődésében kimutatható. A különböző idegen befolyások nemének, mértékének, s az egyes főgalmi kategóriák közt való megoszlásának kimutatása után azt a tényt is fölemlíti, hogy az irodalmi nyelvben következetesen figyelemmel tartott purismus mind a beszédből, mind az írásból kiszorítja már lassanként az idegen elemeket. (V.) — Az új irodalmi nyelv (καθαρεύουσα γλώσσα), azonban a κοινή διάλεκτος-ból tovább fejlett mai nyelvjárásokkal és a mai köznyelvvvel szemben egy régibb fejlődés stadiumát mutatja. Egyenesen az attikai-ból származott le s hagyományában csak akkor mutatkozik nagyobb lézag, midőn a byzantiumi birodalomból alakult latin császárság (1204) a hellénséget mind politikai, mind nyelvi tekintetben eldarabolta. Mikor azonban a török uralom (15. század) újra egyesítette s Európában a tudományok fölvirágoztak, általános egységes írott nyelvre lőn szükség. A szentírásban megőrzött nyelvemlékeknek a beszélt nyelv elemeivel való egyesítése hozott ugyan ilyent létre, de igen nagy volt a kettő közt az eltérés; a jelen század első felében tehát az írott nyelv a közbeszédekhez való közelebb vitelére törekedtek, („Korae“), a minek eredménye az új irodalmi nyelv lőn, vegyüléke az egyház és iskola megőrzötte attikai nyelv-anyagnak a beszélt nyelv főbb elemeivel.

Ez a nyelv azonban, a mint a szabadságharcz után egyre jobban kezdtek foglalkozni a régi nyelvvel és irodalommal, inkább régi elemekkel gyarapodott, úgy, hogy ma már megközelíti a középkor irodalmi nyelvét. Minthogy most már ezt az attikaihoz való közelebb vitele még jobban eltávolítaná a köznyelvtől, de a köznyelvvel sem azonosítható azon nagy hatás folytán, melyet rá az attikai ny. gyakorolt: reformjában oda kell törekedni, hogy a nép- és irodalmi ny. elemeit lehetőleg egybeolvasszák. S ma már az irodalom révén a társalgás nyelve szemlátomást közeledik is az irodalmi nyelvhez, s az lesz hivatva rá, hogy (mint középút) a görög irodalom nyelve legyen. Másképpen a kétféle nyelvvel szakítani nem lehet, mert a köznyelv nagyon is szűk terjedelmű nyelvkincs tekintetében az irodalmihoz képest, mely az attikai geniusnak s a majd 3 ezredéves irodalom fönntartotta dús nyelvkincsnek örököse. De különben is a kétnyelvűség (διγλωσσία) ez idő szerint természetes állapot: beszélnek a köznyelven s írnak az irodalmi nyelven; csak a lyrikus költők használnak irodalmi színezetű köznyelvet. (VI.) — Az ó- és új-görög ny. közt levő különbség főbb pontjai. (VII.) — Az új-görög ny. tanulmányozását a nyelv tudományra nézve első sorban is az ó göröghez való viszonya teszi szükségessé. A népnyelv a κοινή διάλεκτος történetébe segít mélyebben hatolnunk, az irodalmi ny. tanulmánya pedig nagyszámú antik eleménél fogva az ógörögre nézve jár kiváló haszonnal. Az iskolai tanításban az erasmusi kiejtés fölött a reichlini-nek (másként új-görög kiejtésnek) van ugyan elsőbbsége; de nem rendeleti úton, hanem a tanárok belátása révén kell ez utóbbit meghonosítani. Az erasmianismus nyelvészeti alapelvét helyesli ugyan szerző, de végeredményében olyan zagyvaléknak tartja, a mely az újgörög kiejtés kbl. 2000 éves múltja mellett elsőbbségi és czélszerűségi tekintetből szóba sem jöhet; mert szívesebben elnézzük a kbl. 2000 év hagyományán alapuló újgörög kiejtés visszamenő használatával járó anachronismust, mint egy biztos alap híján jobbára csak úgy gondolomra alapított kiejtésnek alkalmazását még a mai görög irodalmi termékekre is. Hogy azután az itacismus vagy etacismus kellemesebb-e a fülnek, azt valóban azoknak joga eldönteni, a kik az illető nyelvet értik, a kiket szépségei áthatni és gyönyörködtetni képesek. Tanúja voltam egy este az Acropolison, a mint az athéni polgármester (δήμαρχος) a magyar tanárexpeditio egyik tagjának erasmusi kiejtéssel mondott köszöntőjére fülét bedugta tenyerével, azt rettenetesnek mondotta s kézmozdulataival mintegy el akarta hallgattatni, hogy a körülöttünk heverő maradványok s előttünk meredő óriás-oszlopok föl ne zúduljanak ellenünk. Ime, ilyen az erasmusi kiejtés sokat hangoztatott szépsége! A kiejtés és írás közti különbségből folyó nehézségeket csak a megszokásnak kényelmesebb volta nagyítja akkorára. S jól mondja a szerző, hogy ha az angol nyelv tanítható, akkor a görög ny. a mostani élő kiejtés szerint még inkább. (VIII.)

Hosszasabban foglalkoztam a könyv e részével, mivel hogy ebben van lerakva az egésznek mintegy szelleme, essentiája. A philologus oly világos tájékozást merít e részből, hogy a nyelv tanulására fordított idő kétszeres haszonnal jár rá nézve. — A második rész az újjörög nyelvtant adja, és pedig a kiejtés kimerítő ismertetése után először az irodalmi, azután a köznyelvet. Csakis a nyelv alapos ismerete mellett lehetséges a nyelvi anyagnak oly világos elrendezése s oly könnyen megjegyezhető összeállítása. Egyes alakok magyarázatára ott, a hol kell, fölhasználja a nyelvtörténet s analogia fölvilágosítását. — A harmadik rész olvasmányokat tartalmaz: A) az irodalmi nyelvre, a) prózaiakat és b) költőieket; B) a köznyelvre, a) költői és b) prózai darabokat. Ezen elrendezés magyarázatát a fentebbi ismertetésből is kiolvashatjuk. A párhuzamos magyar fordítás lehetővé teszi a nyelvtannak egyenesen olvasmányi szövegen való tanulmányozását.

Ezekben ismertetem a tudományok előbbre viteleért áldozni tudás e valóban nagy hézagot pótló termékét. Mert jellemző viszonyainkra, hogy a könyv csak anyagi jótállás mellett talált kiadóra. Vajha a nemes törekvés és lelkesedés legalább a szellemiekben teremné meg a sulyó gyümölcsét e sívár időkben, midőn a nemzet napszámásait a sulyó anyagi gondok és a komoly törekvések mellőzése elterelik a lelkesedés fagyos kályhájától ahhoz, a melyet összeköttetések hálás révén, vagy sehoh sem található érdemek elismeréseképpen fűzőgetnek nesztelenül.

CSERÉP JÓZSEF DR.

Különfélék.

A halle-wittenbergi egyetem jubileumához.

Egy nagy multú s hazánk prot. egyháztörténeti viszonyaiba is mélyen belejárászó külföldi főiskola ülte meg ez év julius havában 290 éves fennállásának jubileumát. Bennünket e főiskola közelről érdekel. A régebbi, wittenbergi egyetemen tanultak 1522 óta a mi reformátoraink csaknem valamennyien, s ott szerzett tudományos ismereteikkel és tapasztalataikkal nem csekély szolgálatot tettek a magyar irodalomnak. Az immár 1817. óta egyesült halle-wittenbergi Frigyes-egyetemen is a legtöbb magyar hallgatóval találkozunk mind e mai napig a külföld összes egyetemei sorában. A tudósítások szerint a jubileum fényesen sikerült, s a fényes egyetemi és hatósági küldöttségek között a német császár is képviseltette magát. Jubileumi leírásában lelkére kötötte az egyetemnek, hogy főlemelő mozzanatokban gazdag traditioit híven őrizze meg az útókor számára. És tényleg: a halle-wittenbergi egyetem tevékeny részt kér magának a német tudományos kutató szellemnek ál-

dásos munkájában az egész vonalon. A német tudományos irodalom több herosza ez egyetemen működött, vagy ott nyerte magasabb kiképzését.

Abból az alkalomból, hogy e nagy hírű főiskola jubilált, annak jelenlegi kurátora, Schrader, egy nagyobb emlékművet adott ki Berlinben „Geschichte der Friedrichs Universität zu Halle“ cz. alatt, a melynek tanúságos eseményekben gazdag adataival akarjuk rövid vonásokban megismertetni olvasó közönségünket. A mű eléggé érthetőleg az egyetem jelenét s nagy hírű professzorait alig érinti, úgy, hogy e ponton saját tapasztalatainkra leszünk utalva.

Az egyetem története 3 korszakra osztható. Az első 1694—1730, a második 1766—1806, s a harmadik 1817-től a jelenkorig terjed. E korszakok közötti idők a stagnálás vagy hanyatlás jelzői, a főiskola belső és külső történetében.

Thomasius, a híres jogász és Francke, a mai nagy hírű hallei árvaház lánglelkű alapítója volt az, a kinek e főiskola első felvirágzását köszönheti. Első a fölvilágosodás képviselője, s a pedanteria, babona és türelmetlenség hatalmas ostromozója, a kivel kezdetét veszi a német nyelv a katedrán, s az irodalomban, s a ki lánglelkű harcsoza volt a vallásos türelemnek s a lelkiismereti szabadságnak. Szívbeli hittel és erkölesi páthosszal vallotta azt a gondolatot, hogy az emberi szellem súlypontja nem annyira az értelemben, mint inkább az akaratban van. Vele nyeri az egyetem túlnyomóan jogi jellegét, a melynek czélja: hivatalnokok kiképzése az ifjú brandenburgi porosz állam szolgálatában. Egyoldalú észjogi munkásságát gyakorlati szempontból üdvösen egészítette ki Stryk, Ludewig és Böhmer. Az evang. prot. egyházjognak territoriális kifejlődése is Thomasius műve. Nem a szabadelvűség hiánya az, mely szájába adja e tételt: cujus regio, ejus religio, sőt inkább e tétellel a theol. orthodoxia türelmetlenségével szemben az államnál keresett menedéket, a külső vallásos viszonyok igazságos rendezése tekintetében. Nem volt valami nagy tudós, vagy rendszeresen gondolkodó elme, — sőt inkább aklektikusnak mondotta magát, ki főfeladatát kora előítéleteinek eloszlatásában látta.

Thomasius mellett Francke, a pietista Spener legkitűnőbb tanítványa volt az, a kinek a hallei főiskola sokat köszönhet. Organizáló tehetségével s hite erejével 2 talléron nagyszerű árvaházat létesített s ezzel a gyakorlati pedagógikának állandó otthont teremtett. Befolyása alatt a hallei theol. fakultás teljesen a pietismusnak szolgálatába lépett, a melynek az akkori orthodoxiával szemben a gyakorlati benső életteljes kereszténység fejlesztése és terjesztése körül igen nagy érdemei vannak.

Módszeres tudományról mai értelemben véve természetesen sem Thomasius fölvilágosodásánál, sem pedig Francke asketikájánál még nem igen szólhatunk. Hiányzott az igazi philosophus, a rendszerező

talentum, a ki az egyetemnek tudományos feladatait jobban kidomborította, — de ezt is megtalálta az egyetem Wolff-ban. Leibniz rendszerezőjében, a ki matematikai formalismusa mellett is, kitűnően értett ahhoz, hogy az összes ismeretek az emberi test tagjaihoz hasonlóan szerves összefüggésben álljanak egymással. Schrader művének egyik fényoldala, hogy az egyetemre nézve szinte korszak alkotó jelentőséggel bíró e 3 vezéregyéniséget egész mivoltukban rajzolja az olvasó elé.

Az egyetem professorai ebben a korszakban a mostani szakrendszertől eltérőleg a philos. fakultásból soroztattak, a mi a tudománynak bizonyos általánosabb művelését eredményezte. Az anyagi viszonyok kedvezőtlenek voltak, úgy, hogy a tanárok javadalma alig haladta meg a 200 tallért, s az összes évi költségvetés a 3500 tallért. Könyvtárról, klinikáról vagy anatómiáról — a mik tekintetében az egyetem ma a legelsőek közé tartozik — szó sem lehetett.

Az egyetem első korára, a melyet a megindítás korának lehetne nevezni, a megpróbáltatás kora következett. Stryk, Thomasius és Francke halála, s Wolffnak „kötélhalál terhe alatt“ való elűzetése válságossá vált az egyetemre. A múltnak hagyományain élősködő epigonok kora következett. I. Frigyes Vilmosnak „a hasznosságra, engedelmességre és takarékoszágra“ való törekvésénél fogva „a hivatalnoki kar“ kiképezetése volt az egyetem főfeladata, a tudományos érdekek rovására és geniális fiának, a francziás Nagy Frigyesnek sem volt valami nagy érzéke a tudomány. A „preussisches Pflichtgefühl“, meg a káplárbot volt a nevelés módja és eszköze. A jogtanárok leginkább manifesztumok szerkesztésére használtattak. S Leibniz és Thomasiusról is csak annyit mondott Frigyes: „ils rendirent les plus grands services á l'esprit humain.“ Voltaire-rel együtt ő is gúnyolódott san souci-i kertjében és fejedelmi palotáiban a német tudományosság művelői felett. Pedig Raumer szerint éppen ebben a korban nemcsak a legtöbb hivatalnok, hanem államférfi is a hallei egyetemen nyerte felsőbb kiképzését.

A hallei egyetem további virágzásának a kora 38 évig tart s 1768—1806-ig terjed, — különösen a theologiai, orvosi és philos. tudományok terén, s kevésbé a jogiakban. E korszak az egyetem klasszikus korszaka, a melyben Zedlitz kormányzósága alatt versenyezett a jenaival a szellemi mozgalmak terén. S ha nem is tett annyit a porosz kormány Halle, mint a szomszédos weimári Károly August fejedelem alatt tett Jena érdekében, mégis külsőleg és belsőleg egyaránt öröndetes fejlődésnek indult az egész vonalon. A Wolff és Semler-féle kritikai rationalismus morális észvallása vonzotta Halléba a kedélyeket. A kötelességtudó élet, a vallásos theol. türelem s a történet-kritikai érzék kifejlődésének ideje az, a melyen az egyes fakultásokon egy Niemeyer, Rambach, Knapp, Schleiermacher

és mások maradandó érdemekre tettek szert. Kant philosophiáját legelőször Maass honosította meg az egyetemen, míg annak a theologiára való alkalmazását s a vallásos hitérdekekkel való összeegyeztetését a dogmatismus böles kikerülésével Schleiermachernek, a prot. unio eme harcuzának köszönhetjük.

A rationalismusra egyidőre kedvezőtlennek bizonyult az orthodox Wöllner-féle ministerium brutálitása, mely Halléba kir. biztosokat küldött az általa kiadott vallási ediktum értelmében a tanárok igazhitűségének kipuhatólása céljából, a mi sok demonstrációra szolgáltatott okot a hallgatóság részéről. Akkoriban fejlődött ki a tanárok s a hallgatóság között ama benső viszony, mely maig is a hallei egyetem egyik vonzó erejét képezi s képző és építő erővel hat a hallgatóságra. Mint Schrader művéből értesülünk, a tanárok családjai a lakosság aristokrátiáját képezték s többen a szabadkőművesek páholyainak a tagjai közzé is tartoztak. Az egyetemet III. Frigyes Vilmos s neje, a szép lelkű Lujza is támogatta. Az egyetemnek ez a szép kora az, a melyet Arnim Eichendorf és Varnhagen énekelt meg „a zöld Almanach“-ban. Alig volt a német szellemi életnek oly mozgalma, mely a hallei egyetemen ne lett volna képviselve. A Leibniz- és később a Kant-féle philosophia, Lessing kritikája és klasszicitása, a Spener-féle pietismus s a német klasszikus költészet egyaránt képviselőkre talált az egyetem professoraiban.

Mindennek vége szakadt 1806-ban az ismeretes jeni csata után. A porosz államépülettel együtt az egyetem is összedőlt. Napoleon haragja oszlatta fel azt hazafias érzületei miatt s a mi később következett, a rövid életű westfáliai kormány alatt, csak árnyéka volt a múltnak. Niemeyer, az egyetemi kancellár volt az egyetem lelke, ki kitűnő közbenjárója volt ügyének az új francziás kormány embereinél. 1813 ban másodszer is feloszlatta azt Napoleon haragja, mígnem a lipcei csata után, mely több tanárnak és diáknak életébe került, újból életbeléptette III. Frigyes Vilmos. A diákság 1280-ról 174-re apadt s a legjobb tanerők: egy Wolf, Reil, Steffens és Schleiermacher elszéledtek vagy elhűltek a csatában. A szegényes költségvetés majd egy századon át alig haladta meg a 7 ezer tallért s csak a fejedelem bőkezűsége háromszorozta meg azt a következő években. Az újonnan meghívott hírnevesebb tanárok között Wegscheider, Gesenius, Dzondi, Ersch és Pfaff szerepelnek.

1817-ben fejlődésének mai stádiumába lép az egyetem. A wittenbergi egyetemnek beleolvadásával egy a reformátorok idejéből származó nagy könyvtárnak, Luther-émlékeknek és sokféle ösztöndíjnak és alapítványoknak birtokába jutott. Magyar ösztöndíjaink is, a melyek a hazai vallási üldözések elől menekült honfitársaink alapítványai, u. m. a Poldtiánium évi 240 s a Cassai-Kubinyi-Tunliniánium évi 600 tallér kiosztással a régi kincsekben s ritka magyar nyomtatványokban és

kéziratokban gazdag „bibliotheca hungarica“-val együtt az egyetemre került. A mai, több mint 400 ezer kötettel bíró egyetemi könyvtárnak a régi wittenbergi, prot. tradíciókban és kincsekben gazdag bibliotheca képezi az alapját, a melynek kieszközlése és megmentése körül Gerlach tanárnak volt nagy érdeme. A wittenbergi tanárok közül átvétettek: Weber a theologus, Pfothenauer a jogász, Nitzsch a természettudós s Gerlach és Gruber a philosophus. Abban az időben a kormány különösen az orvosi fakultásra fordította figyelmét, a melynek tanárai közül Meckel, Reil, Kruckenburg s újabban Volkmann, a híres sebész, a kitűnőbbek.

Az újabb generáció tanárainak jellemzésével kevésbé foglalkozik Schrader műve. Ezek még nem tárgyai az elfogulatlan históriának. E század tanárai közül Reisig és Ritschl a philologus mellett, különösen Tholuck, a theologiai tanár és író egyénisége emelkedik ki, a kit Berlinből Hegel küldött Halléba a Wegscheider-Gesenius-féle theol. rationalismus ellensúlyozására s kinek szerző is nagyobb tért szentel az ő históriájában. Mint tanár és lelkész egy egész generációnak volt atyja és vezére, a kinek ritka érzéke volt a hallgatókkal való személyes érintkezés iránt. Háza valóságos otthonja volt az egyetemi hallgatóknak. Igazi „közvetítő theologus“ volt minden irányban, ki irodalmi működésével a jenai Hase, az egyháztörténetíró mellett végkép kiszorította a rideg rationalismust a theol. kathedráról. S más körülmény is közrejátszott a rationalismus megtörésére, a mit Schrader is „az egyetem szegyenlapjának“ nevez. Értjük Wegscheider és Gesenius tanároknak Berlinből az orthodox Hengstenberg által inspirált denuntiációját, a minek alapját néhány egyetemi hallgató által beküldött füzet képezte. Valóságos cenzurája volt az az akad. tanszabadságnak, mely méltán háborította föl a tanári köröket Poroszországban. A 40-es években a Ruge-féle „junghegelianus évkönyvek“ szerzetelenségei s az 50-es és 60-as évek politikai nézeteltérései ártottak még az egyetem belső tekintélyének. Azóta az egyetem politikai békeességben van s mint ilyen, nem is politizál, legfeljebb a múlt években hallatta még egyszer szavát a reactionárius Sedlitz-féle népiskolai törvényjavaslat alkalmával, a melynek megbuktatásában a theol. fakultásnak, de különösen vezérének Beyschlag-nak, a mostani jubiláris egyetemi rektornak igen nagy az érdeme.

Ma a város Magdeburg és Lipszéssel együtt óriási arányban halad és épül, úgy hogy a 120 ezer lakossal, nagyszerű múlttal és páratlan szép fekvéssel bíró Halle városa ma bőségesen rendelkezik mindazokkal a kellékekkel, a melyek egy főiskolának felvirágzásához szükségesek. Gazdasági tanintézete, klinikái, könyvtárai, gazdag dotációi s egyéb felszerelése más főiskolának is mintaképpül szolgálhatnak. Ma az egyetemi hallgatók száma 1650—1700 körül változik, mely létszámból 600 a theologusokra esik.

Im ez rövid vonásokban a halle-wittenbergi egyetem története Schrader emlékműve nyomán. Mennyi kincs és tradíció 200 éves múltjában! Érezzük azonban, hogy hiányzik abból a jelennek rajza, a jelenkori vagy nemrég elhunyt professorok jellemzése. Egy Beyschlag, Jacobi és Tschackert a polemikus, Riehm, Schlottmann és Wellhausen az ó-testamentomi exegéta, Köstlin a híres Luther-tudós, Erdmann, Ulrici, Krohn és Vaihinger a philosphus, Leo, Droysen és Hertzberg a történetíró, Mejer, Boretius, Conrad, Löning a jogászok és Weber, Olshausen, Jäger és Volkmann orvosok nevei a hazai irodalomban is eléggé ismeretesek. Közelebbről a hallei theológiát egyik mai illustris művelője így jellemzi: „Sie steuert mitten hindurch zwischen der Charybdis eines Kriticismus, in dem der zündende religiöse Funke erloschen ist, und der Scylla enier Repristinatio, die von einem Feuer ohne Licht erhitzt wird; sie lebt der Überzeugung, dass die Theologie der Kirche zu dienen habe als deren wissenschaftliches Gewissen, ihr aber nur dann dienen könne, wenn die Kirche darauf verzichtet, diesem Gewissen vorzuschreiben, was es sagen dürfe und was nicht.“

Eperjes.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.

Horvát Árpád

sz. 1820. febr. 23. † 1894. oct. 26.

A folyó év tavaszán a lapokat bejárta az a hír, hogy Horvát Árpád, a budapesti egyetemen az oklevéltan és címertan rendes tanára most töltötte be 50 éves egyetemi tanárságát. E hírre Márki Sándor collégámmal, mint egykori tanítványai, táviratilag üdvözlöttük régi szeretett tanárunkat. Másnap választ kaptunk tőle, a melyben megköszöni a szíves megemlékezést, de egyúttal rectificálta a lapok téves jelentését, hogy nem most, csak egy év múlva, 1895-ben lesz 50 éves tanár, elteszi akkorra jókívánságunkat.

Sem mi, sem ő nem gondoltuk akkor, hogy jó volt sietni a gratulációval, mert az igazi 50 esztendő nem éri meg. A halál kiméletlenül elibe vágott az 50 éves tanári jubileumnak.

Váratlanul jött a hír oct. végén, hogy Horvát Árpád nincsen többé, elköltözött az örök béke honába.

Félszázadon át szolgálta a magyar közoktatás ügyét, lelkes buzgalommal, szeretettel, lankadatlan ifjúi erővel. 1846-ban nyerte el a budapesti egyetemen a diplomatikai tanszéket, a midőn a bölcsészeti kar egyszersmind nagynevű atyjának, Horváth Istvánnak halála által

megüresedett tanszéke helyettesítésével, a magyar nyelv és irodalom tanításával is megbízta.

Nagy nevet örökölt az „utolsó ázsiai magyar“-tól, (a hogy Horvát István br. Eötvös József nevezte), s ő az örökségre méltóvá tette magát. 1820. febr. 23. született Pesten. Atyja, a fajszeretet eme lánglelkű apostola, a régi magyar nevek divatba hozója, többször mondotta, hogy Árpád névre azért kereszteltette, mert „Árpád vezér sokkal nagyobb ember volt, mint a római egyháznak bármelyik szentje.“¹⁾ Az ifjú Horvát Árpád gymn. tanulmányait Székesfehérvárott, az egyetemet Pesten végezte. Kitűnően tanult s gyorsan haladt. 1836-ban már a bölcsészeti tudora, 1840-ben jogi doctor lett s 1841-ben megszerezte az ügyvédi oklevelet. 1846-ban egyetemi helyettes tanár lett, rendes tanárrá br. Eötvös cultusminister 1848. jun 18-án nevezte ki a diplomatika tanszékére.

Hogy mennyire szerették tanítványai, mutatja az, hogy midőn 1848. márcziusi napjaiban az egyetemi ifjúság testületileg fellépett tanárai ellen, az egyetlen Horvát Árpáddal tettek kivételt.²⁾ A Bachkor zak alatt az Eötvös által kinevezett tanárok mind elvesztették tanszéküket; Horvát Árpádot tekintettel arra, hogy már előbb is tanított 2 évig, helyettes tanárul alkalmazták a diplomatika tanszékére. És „én (írja idézett közleményeiben) közel nyolcz évig suppléáltam a cassalt rendes tanárt, azaz magamat“ 800 frt évi fizetéssel. Végre gr. Thun 1857-ben kinevezte a diplomatika rendkívüli tanárává 600 frt évi fizetéssel. Ekkor mondta a tiszti esküje letevésekor a helyha'ósági alelnök, hogy „das is' kurios' jetzt hat er weniger, als früher; das is' mir no' nit furkummen.“³⁾ Csekély fizetését úgy pótolta, hogy e mellett még tanárságot vállalt (évi 1200 frt fizetéssel) az újonnan fölállított kereskedelmi akadémiánál, a hol négy „keserves“ évet töltött. 1866-ban Toldy Ferencz egyetemi könyvtárőrül alkalmazta s az új alkotmányos aera beköszöntésével br. Eötvös rendes tanárságát is visszaállította.

Újult erővel és lelkesedéssel tanította ettől fogva mindvégig a magyar oklevéltant s hazai történetírásunak fellendülésében nagy része van annak, hogy az oklevelek olvasásának, értelmezésének tudását beléoltotta az újabb történetírói generációba.

Az irodalmi munkásságtól idegenkedett. Bizonyára hatása volt erre atyja őstörténelmi ábrándjainak az újabb kritikai iskola által való elítéltetésének is. Ő bár sokkal biztosabb talajon működött gyakorlatilag és nagy olvasottsága volt, csak is az utolsó másfél tized alatt lépett a nyilvánosság elé, néhány kisebb munkával. Erre is mintegy tanítvá-

¹⁾ Horvát Árpád Közlemények irománytárczámból. (Irod. tört. Közl. IV. évf. 103. l.)

²⁾ U. ott. 109. l.

³⁾ U. ott. 111. l.

nyai szeretete készítette. Ezeknek akart vezérfonalat adni kezükbe a diplomatika tanulásához. Így adta ki három kis kötetben az Oklevéltani Jegyzetek, Bevezetés a diplomatikai írástanba s Diplomatikai kortan cz. munkáit. (Budapesten, 1880—84.) S ezeket is milyen jellemző fentartással: „hallgatóinak kéziratgyanánt.”

Ezek alapján választotta meg 1884-ben a M. Tud. Akadémia lev. tagjává, a hol székét „Mabillon János, a diplomatika megalapítója” cz. jeles értekezésével foglalta el. Látszott e munkáiból s a „Századok” hasábjain írt néhány bírálatából, mily jeles író valószínűleg belőle, ha az írástól nem idegenkedett volna.

Utolsó kis munkája a folyó évben jelent meg az „Irodalom-történeti Közlemények” hasábjain, Közlemények iromány-tárczámból” cz. a., melyben élettörténetéhez nyújt becses, kort is jellemző adalékokat. Különnyomatként megküldötte barátainak is. Ez mintegy az ő bucsú-szózata barátaihoz, tanítványaihoz. Ebben az iskolai évben betegeskedése miatt már szabadságoltatta magát: talán először életében. Halála mutatja, mily komoly ok kellett hozzá, hogy azt megtegye.

Nem írván életrajzot, elég megemlíteni, hogy egyetemi tanársága mellett az egyetemi könyvtárban is hivataloskodott, előbb mint könyvtárőr, utóbb (1874—76.) mint igazgató, a hol az utóbbi időben sok kellemetlensége volt. Családi élete sem volt zavartalanul boldog. Petőfi Sándor özvegyét vette nőül, kitől 1857-ben már négy gyermeke volt. Nejét korán elvesztette, gyermekei közül is csak egy élte túl.

Csak egyben talált mindvégig örömet: egyetemi tanárságában, az ifjúsággal való érintkezésében. Büszke volt rá, ha valamelyikből neves ember vált s boldog volt, ha régi tanítványai róla megemlékeztek. Névjegyzéküket egy félszázadon át mindig megőrizte. Jelesebb tanítványainak nevét évenként közölte a Századokban is.

Ha a lapok nagy része s a nagy közönség rideg közönnyel tért napirendre halála felett: mi tanítványai, a kiknek munkás életét szentelte, kétszeres kegyelettel kell hogy megőrizzük emlékezetét annak, a kitől megtanultuk a rég letűnt századok írott emlékeinek ismeretét, értelmezését, hazánk történetének felderítésére értékesítését.

SZÁDECZKY LAJOS.

— **Szász Gerő**, erdélyi hazarészünk örökifjú kedélyű, mindig szellemes, édes-dalú legjelesebb költője 40 éves írói pályája betöltésekor, a következő előfizetési felhívást bocsátotta ki két kötetben megjelenő, összegyűjtött költeményeire: „Negyven évvel ezelőtt jelentek meg nyomtatásban első kísérleteim a versírás terén. Kicsinyke forrás volt, mely el is apadhatott volna, ha nem táplálom a költészet szeretetével, s lelkemnek az eszményi után való sóvárgásával. Életem legszebb részének tartom, hogy ez nem hagyott el mind e mai napig s munkása

lehettem e legszebb törekvésnek. De a nap alkonyatra hajlik. Növelt-e virágot, érlelt e gyümölcsöt? Hogy az én munkálkodásom e téren mit eredményezett: azzal akarok beszámolni e két kötettel élet-m alkonyán azoknak, kik a költészetet szeretik s kiket bizalommal fölkérek, hogy vállalkozásomban támogatni szíveskedjenek. A díszes kiállításban, negyven íven, november végén feltétlenül megjelenő két kötet előfizetési ára 3 frt. finom angol vászon díszkötésben 5 frt, mely hozzám Kolozsvárra küldendő, külmagyar-utca 9. sz. Tíz előfizetőre tiszteletpéldánnyal szolgálók. Kolozsvárt, október 5. 1894. Szász Gerő." — Bízva reméljük, hogy tisztelőinek nagyszámú serege megragadja az alkalmat, hogy szeretetének melegét éreztesse azzal, a kinek költészete oly sokszor felmelegítette s megdobogtatta a hazáért s a nemes eszmékért hevülő szíveket.

— **Dr. Versényi György**, jeles irodalom-történész, folyóiratunk munkatársa, kinek Bodor Lajosról, e már-már elfeledett kolozsvári íróról szóló érdekes tanulmányát jelen fűzetünk fejezi be, Besztercebányáról, hol eddig tanár volt, Kolozsvárra az állami felsőbb leányiskolához neveztetett ki tanárrá. A tudományos irodalom művelőinek ama lelkes csapata, mely az Erdélyi Múzeum körül sorakozik, vele is egy jeles munkatárssal gyarapodott.

Folyóiratok.

— A *Budapesti Szemle* nov. fűzetét *Marczali* Henrik tanulmánya nyitja meg: A magyar nemzet átalakulása a X. században s a fejedelemség megalapítása. Mutatvány „a szerző nagyobb művéből”. *Thim* József az 1848—49. szerb fölkelésről kezdett cikkét folytatja. (II.) *Imre* Sándor Petőfi és némely külföldi költők összehasonlítását. (IV.) *Alarcon* Péter spanyol regénye: „A botrány” VIII. folytatása következik. Költemények olvashatók *Gyulai Páltól* az „Utczán” cz. s *Vargha Gyuláé* *Heredia* után francziából: *Artemis* és a *nymphák*. *Szabó Jenő* végszót ír a zónadíjszabás ügyében válaszul *Tisza Istvánnak*. Több könyvismertetés zárja be a mindig tartalmas B. Sz. e fűzetét is.

— A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 4—5. fűzetében *Tagányi Károly* nagybecsű tanulmányt közöl „A földközösség története Magyarországon” cz. a., melyben kimutatja, hogy a földközösség hazánkban az ó-kortól kezdve a legújabb korig fenállott. A nyílföldek nem voltak egyebek, mint ideiglenes használatra felosztott és kisorsolt földek. A legtöbb adat Erdélyből maradt fenn, hol máig is legtöbb a tagosítatlan birtok és legtöbb máig is az osztatlan községi vagyon. A székely földközösségről a legtöbb adattal rendelkezünk; erről *Tagányi* egy külön tanulmányt készül írni. Felhívjuk figyelmét, mint érdekes példára, a régi Marosszék földbirtokosságának máig is osztatlan *Közhasvára*, mely felett hosszú per folyt s mostanában döntött a curia tulajdonjoga felett *Maros Tordamegye* javára. Másik tanulságos példa a Borszék és *Ditró* között emelkedő „*Közrez*”, azaz *Közrészhasvas*. *Nemesi birtokközösségre* vall egy gyűj-

teményekben levő érdekes oklevél is, melyben 1505. aug. 26. Szentgyörgyi és Bazini gróf erdélyi vajda, Rugonfalvi Nyujtodi Pál, Szentdemeteri Nyujtodi György, Hosszuteleki Osvá'd, Dersi Petki György és Wessződi György kérésére 5 szomszédos nemest delegál, hogy a Kövesd fejedermegyei faluban osztatlanul birt birtokot (szántóföldeket, réteket, erdőket) osszák meg közöttük és Gerendi Jakab, Musnai Jakab, Valkai Miklós, Bólyai Zsigmond és Kövesdi Bálint (tehát 10 nemes) között. A M. G. Sz. további közleményei: Gazdasági viszonyok Thököly Imre fejedelem uradalmában 1684-ben. (Vége.) Közli: *Lehóczky* Tivadar. A Rozgonyi (abaújvm.) uradalom úrbariuma, inventáriuma és tisztartója útásítása 1636-ból. Közli: *Virágh* Elek. Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1737. évben Közli: *Kőszeghy* Sándor. Magyarország 1720. összeírásának eredménye (u. ö.) és I. Rákóczy György egy háttas ló vásárlására adott útásítása. Közli: *Szamota* István. Sz. L.

— A *Századok* okt. füzetét *Kropf* Lajos nyitja meg Jehan de Wavrin krónikájából cz. közleményével, melyben több érdekes adatot közöl az 1442—1445. évek történetéhez. Gr. *Wilczek* Ede II. Endre keresztes hadjáratáról szóló magvas tanulmányát fejezi be, meggyőző bizonyítékokkal mutatván ki, hogy Endre nem önként és meggondolatlanul, hanem a körülmények kényszerítő hatása alatt s minden tényező alapos megfontolásával bocsátkozott e vállalatba. *Márki* Sándor a Hóra-lázadás magyarországi részét érdekes részletekben mutatja be. *Berzevíczy* Edmund harmadik és befejező közleményében a Tarkóiek hatalmi törekvéseit Sárosban a XIV, XV. és XVI. század folyamán ismerteti A folyóirat azután több történeti munkát ismertet.

— Az *Akadémiai Értesítő* októberi tartalmas füzetében a két első cikk Erdélyi Jánossal foglalkozik; az elsőben *Lévay* József Erdélyi János emléklapja czíraen megható sorokban üdvözli költőtársát, a második *Ballagi* Géza nagy-kaposi beszédét tartalmazza. Érdekes a *Tewrewk*-féle Festus-kiadás ismeretése éppen azon nagy feltűnés miatt, melyet e kiadás a philologusok körében kellett. *Vári* Rezső Leo Sapiens kéziratjairól számol be, melyeket Milano, Firenze, Róma, Nápoly, Páris, München és Bécs városokban átvizsgált. A következő cikk a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelenő Erdélyi Országgyűlési Emlékek legújabb kötetét ismerteti *Heller* Ágost az energiátalan alapjairól szóló székfoglaló értekezéséből közöl kivonatot. *Schüller* Alajos az arzén kénvegyületeinek ismeretéhez sorol fel adalékokat s azután a hangvilla némely alkalmazásait említi. Az értesítő a folyóiratok terjedelmes szemléjével végződik.

— A *Hadtörténelmi Közlemények* októberi számában *Vári* Dezső dr. Bölcs Leo taktikájának az Escoriálban levő kéziratait ismerteti szemelvényekben és kritikai megjegyzésekkel. *Komáromi* András dr. Rhédey Ferencz, váradi kapitány, éle'rajzát fejezi be. *Márki* Sándor dr. a tizenöt éves török háború történetét az újabbi kutatások alapján érdekesen világítja meg. *Bárczy* Oszkár Nikápoly cz. alatt kimutatja, hogy a nevezetes nikápolyi csata nem a Rusica folyó melletti Nikup falunál, hanem az Olt vizének a Dunába való szakadásával szemben levő helyen vívatott, a hol az adatok szerint Nagy-Nikápoly fekküdt. *Geőcze* István az 1577. évben tartott hadi tanácskozásokról több tanul-

ságos oklevelet közöl. A Hadtörténelmi Apróságokban több figyelemreméltó adalék van. Irodalmi szemle és a bújdosó magyarok 1676—78-ki hadi szabályzata rekeszti be a vaskos füzetet.

— A *Protestáns Szemle* 8. füzete *Ballaqi Géza* br. Vay Miklós felett tartott emlékbeszédét közli. *Földváry László* jutalmazott pályaműve szegedi Kis Istvánnak a Tiszamelleken annyi kitartással folytatott működését tárgyalja. *S. Szabó József* példákkal mutatja ki azon hatást, melyet a héber irodalom a görög írókra gyakorolt. *Csiky Lajos* a jeles missionárius *Fliedner Tivadar* életét és működését méltatja. Az irodalmi szemlében a bel- és külföldi irodalom ismertetését találjuk.

— A *Turisták Lapja* októberi 6—9. száma első lapjait meleg hangon szenteli a magyar turista-egyesület elnökének, br. *Eötvös Loránd*nak. *S + S. Szabó József* dr. életéről és működéséről emlékezik meg. *Pfinn József* a suttói völgyet és a vizesést ismerteti. *Kalcsinszky Sándor* az Aldunán és környékén tett útazását írja le. A füzet ezután *Thirring Gusztáv* Szent-Endre és Visegrád vidéke cz. leírását közli. *Békefi Elek* a magyar Tempe-völgyben szerzett élményeit megkapó közvetlenséggel, élénkséggel ecseteli. *Borbély Sándor* dicsérrellel kitüntetett pályaművében a Torda-hasadék eleven rajzával találkozunk. *Mihálovics Béla* dr. Salgó- és Somoskővárákhoz, valamint a szt.-léleki zórdához tett kirándulásokról számol be. Az Irodalom-rovat a turista-irodalmat ismerteti. Br. *Eötvös Loránd* és *S. Szabó József* arczképe s számos illustratio díszesíti a csinosan kiállított füzetet.

— A *Protestáns Közlöny* szept. 27-ki 39. és okt. 4-ki 40. száma nagy szolgálatot tesz az egyháztörténetnek, midőn nagy-ajtai Cserei Mihálynak két levelét közli. Az elsőben (Nagy-Ajta, 11. szept. 1716) Szentkereszti Andrásnak a miklósvári és köpeczi reformátusok háborgatását panaszolja el, melyet a baróthi és miklósvári páterektől kellett szenvedniök, a másodikban (Nagy-Ajta, 28. aug. 1716.) kéri br. *Apor Pétert*, Háromszékmege főkapitányát, hogy a katolikusoktól szenvedett sérelmeket orvosolja.

Szakosztályi Értesítő.

Szakosztályunk f. é. nov. havi ülését 10-én d. u. 5 órakor tartotta meg *Szamosi János* elnöklete alatt. Tárgyai voltak:

1. *Fenichel* Samu munkáját a dák kardokról mutatta be *Findly* Henrik.
2. *Moldován* Gergely: Román tanulmány-útjáról olvasott fel, melyet a nyáron Szeben, Fogaras és Brassó vidékén tett.
3. A titkár új tagokul bejelentette: *Kroll Rudolf*, *Kovács József*, *Zsigmond János*, *Adlsberg József*, *Réger Ede* kegyesrendi tanárokat Léváról. (Ajánlja *Incze István* kegyesrendi tanár, 1895-re.)